

Міністерство освіти і науки України
Бердянський державний педагогічний університет
Кафедра дошкільної освіти

Допущено до захисту
Завідувач кафедру

«22» листопада 2025р.

Сенсорний розвиток дітей раннього віку
за методом М. Монтессорі

Кваліфікаційна робота магістра

Виконавець: здобувачка другого
(магістерського) рівня вищої освіти,
групи м21 ДО

Галузь знань: 01 Освіта/Педагогіка
Спеціальності 012 Дошкільна освіта

Освітньо-професійна програма:

Дошкільна освіта

Яковенко Марина Вікторівна

Керівник: д-р філософії

Григор'єва Н.А.

Рецензент: к.п.н., доцент

Улюкаєва І.Г.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. Теоретичні засади проблеми сенсорного розвитку дітей раннього віку за методом Марії Монтессорі	10
1.1 Проблема сенсорного розвитку дітей раннього віку в зарубіжній та вітчизняній психолого – педагогічній науці.....	10
1.2 Особливості формування сенсорного досвіду дітей раннього віку.....	14
1.3 Особливості розвитку сенсорики у дітей раннього віку за методом Марії Монтессорі	21
Висновки до першого розділу	29
РОЗДІЛ 2. Експериментальне дослідження сенсорного розвитку в дітей раннього віку за методом Марії Монтессорі	31
2.1 Критерії, показники та рівні сенсорного розвитку дітей раннього віку	31
2.2 Педагогічні умови ефективного сенсорного розвитку дітей раннього віку за методом М.Монтессорі	39
2.3 Аналіз результатів дослідження на контрольному етапі	50
Висновки до другого розділу	54
ВИСНОВКИ	56
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	60
ДОДАТКИ	72

ВСТУП

Актуальність дослідження. Ранній вік — надзвичайно чутливий період у житті дитини, коли відбувається інтенсивне формування сенсорної сфери, яка є основою для подальшого пізнавального, мовленнєвого, емоційного та соціального розвитку. Сенсорне сприймання — це перша форма пізнання світу, що забезпечує формування уявлень про колір, форму, розмір, запах, смак, фактуру предметів. Саме в ранньому дитинстві закладаються основи мислення, спостережливості, вміння орієнтуватися в навколишньому середовищі.

Згідно з Базовим компонентом дошкільної освіти (2021), сенсорний розвиток є складовою цілісного розвитку дитини та реалізується через освітню лінію «Дитина в сенсорно-пізнавальному просторі». Документ підкреслює необхідність створення умов для активного сенсорного пізнання, вільної взаємодії з об'єктами навколишнього світу, використання різноманітних дидактичних засобів для розвитку чуттєвого досвіду дитини [3].

В умовах оновлення змісту дошкільної освіти зростає потреба у впровадженні ефективних педагогічних технологій, що відповідають природним потребам і можливостям дітей раннього віку. Одним із таких є метод Марії Монтессорі, який поєднує індивідуальний підхід, свободу вибору та спеціально підготовлене сенсорне середовище. Сенсорні матеріали в педагогічній системі М. Монтессорі мають науково обґрунтовану структуру і спрямовані на розвиток органів чуття, формування здатності до порівняння, класифікації, узагальнення, що, у свою чергу, є підґрунтям для інтелектуального та мовленнєвого розвитку.

Практика роботи монтессорі-педагогів в Україні та за кордоном доводить високу ефективність цього методу для сенсорного розвитку дітей раннього віку: діти стають більш зосередженими, уважними,

самостійними, краще орієнтуються у властивостях предметів і просторових відношеннях.

Отже, дослідження сенсорного розвитку дітей раннього віку за методом М. Монтесорі є своєчасним і актуальним, оскільки воно відповідає вимогам Державного стандарту дошкільної освіти, сприяє удосконаленню практики роботи з дітьми раннього віку та забезпечує розвиток особистості дитини на основі поваги до її індивідуальних потреб і природних можливостей.

Актуальність та затребуваність розгляду даної проблеми дали підстави для означення теми кваліфікаційної роботи: «Сенсорний розвиток дітей раннього віку за методом М. Монтесорі».

Проблема сенсорного розвитку дітей раннього віку має глибоке історичне підґрунтя й досліджується упродовж багатьох десятиліть, а особливо активно — з другої половини XX століття. У період XIX — початок XX ст. ця тема вивчалась науковцями: Й. Песталоцці, Ф. Фребель — звертали увагу на важливість сенсорного досвіду в процесі пізнання світу. Розробили ігри та вправи для розвитку органів чуття; М. Монтесорі (початок XX ст.) — вважала сенсорне виховання базою інтелектуального розвитку. Створила спеціальні сенсорні матеріали, які сприяють розвитку зору, слуху, дотику, смаку та нюху. Надалі у дослідженнях: підкреслювалось значення сенсорного досвіду в зоні найближчого розвитку дитини; вітчизняні науковці вивчали роль дії й сприймання в сенсорному розвитку; досліджували сенсорний розвиток у дітей із затримками психічного розвитку. Наприкінці XX — початку XXI ст. проблема сенсорного розвитку дітей представлена була в роботах: О. Дусавицький, О. Кононко, В. Сухомлинський — підкреслювали значення сенсорного розвитку як передумови пізнавальної активності; Т. Поніманська, Н. Гавриш, Л. Шульга — займалися методиками сенсорного розвитку в умовах дошкільних закладів.

Сучасні підходи до сенсорного розвитку малюків (XXI століття) представлені таким чином:

- інтеграція сенсорного розвитку з іншими видами діяльності — мовленнєвою, руховою, художньо-естетичною;
- актуалізація методу Монтесорі, Вальдорфської педагогіки, Реджіо-підходу, які розвивають сенсорні здібності через природне середовище, гру, взаємодію з матеріалами;
- використання STEM-елементів, сенсорних технологій, інноваційних засобів (сенсорні панелі, інтерактивні поверхні);
- науковці: Н. Лисенко, І. Богданець-Білоskalенко, Н. Гавриш, Ю. Беленька — аналізують сенсорний розвиток у контексті розвитку компетентностей і пізнавальної активності.

Поточний стан дослідження означеної теми полягає у переорієнтації з вузькофункціонального розвитку органів чуття на цілісний розвиток сенсорного досвіду дитини; вивченні впливу цифрових технологій на сенсорний розвиток: як позитивні (сенсорні ігри, інтерактиви), так і ризики (перевантаження зорового/слухового каналу); розширенні розуміння сенсорного досвіду: включення емоційно-чуттєвого компонента, врахування індивідуальних особливостей сприйняття.

Отже, проблема сенсорного розвитку дітей раннього віку на сьогодні є багатогранною, міждисциплінарною, інтегрує підходи психології, педагогіки, нейронауки та сучасних освітніх технологій.

Педагогічна система Марії Монтесорі, як одна з провідних гуманістичних концепцій освіти, активно вивчається та адаптується в умовах українського освітнього середовища. Значну увагу цій темі приділяють українські вчені, які досліджують її філософські засади, дидактичні принципи, можливості впровадження у закладах дошкільної освіти.

Однією з перших, хто розглянув педагогіку Монтесорі в контексті інноваційних освітніх технологій, є доктор педагогічних наук, професор

Ілона Дичківська. У своїх працях вона визначає метод Монтесорі як приклад особистісно орієнтованої педагогіки, що формує автономну, активну і відповідальну особистість дитини. Наталя Прибильська (монтесорі-педагог) досліджує метод Монтесорі як засіб сенсорного та пізнавального розвитку дітей раннього та дошкільного віку, акцентуючи увагу на важливості підготовленого середовища, свободи вибору й самостійності. Проблеми адаптації зарубіжних освітніх систем, зокрема педагогіки Монтесорі, до українських умов розглядає Наталя Григор'єва. Вона аналізує особливості організації розвивального середовища, діяльнісного підходу та гуманістичних цінностей цієї системи в розрізі проблеми виховання самостійності у дітей дошкільного віку. У контексті психології дитячого розвитку педагогіку Монтесорі вивчає Олена Кононко, яка звертає увагу на роль самостійної активності, сенсорного досвіду й свободи у формуванні вищих психічних функцій дитини. Ірина Богданець-Білокаленко досліджує педагогіку Монтесорі як приклад гуманістичної освіти в межах концепції нової української школи, а Наталя Гавриш акцентує на розвитку суб'єктності дитини, яка формується у вільному, але структурованому середовищі. Тамара Поніманська аналізує принципи індивідуалізації освітнього процесу в педагогіці Монтесорі, наголошуючи на ролі педагога як спостерігача, а не керівника діяльності.

Таким чином, у працях українських науковців педагогіка М. Монтесорі розглядається як ефективна освітня система, що відповідає викликам сучасної дошкільної освіти, сприяє гармонійному розвитку дитини, інтегрує гуманістичні цінності та інноваційні методи.

Об'єкт дослідження – процес розвитку сенсорики у дітей раннього віку за методом М. Монтесорі.

Предмет дослідження: педагогічні умови розвитку сенсорики у дітей раннього віку за методом М. Монтесорі.

Мета: теоретично обґрунтувати, визначити педагогічні умови розвитку сенсорики у дітей раннього віку за методом М. Монтесорі та перевірити їх ефективність експериментально.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати науково-теоретичні підходи до сенсорного розвитку дітей раннього віку.
2. Розкрити сутність та принципи методу М. Монтесорі у контексті сенсорного розвитку дітей.
3. Дослідити особливості сенсорного розвитку дітей раннього віку та визначити його значення для загального психофізичного розвитку.
4. Охарактеризувати Монтесорі-матеріали та їх роль у формуванні сенсорних здібностей дітей раннього віку.
5. Визначити умови ефективного використання методу М. Монтесорі для сенсорного розвитку дітей раннього віку.
6. Розробити та апробувати педагогічні умови та методики сенсорного розвитку дітей раннього віку за методом М. Монтесорі.
7. Оцінити ефективність впровадження сенсорного розвитку за методом Монтесорі в освітньому середовищі для дітей раннього віку.

Методи дослідження: теоретичні (аналіз і узагальнення наукової літератури, порівняльний аналіз, систематизація і класифікація); емпіричні (спостереження, педагогічний експеримент, анкетування та опитування, метод експертного оцінювання, діагностичні методики); методи математичної обробки даних (статистичний аналіз).

Методологічну основу дослідження становлять філософські, психологічні та педагогічні підходи до вивчення розвитку дитини раннього віку, а також концептуальні засади методу М. Монтесорі.

Дослідження ґрунтується на **положеннях** гуманістичної педагогіки, яка визнає дитину активним суб'єктом освітнього процесу, здатним до саморозвитку в сприятливому середовищі. Важливими є ідеї

розвивального навчання, що передбачають стимулювання природної допитливості дитини, її сенсорного та пізнавального досвіду.

У дослідженні враховано основи антропологічного підходу, який акцентує на унікальності особистості дитини, цілісному сприйнятті її розвитку, а також діяльнісного підходу, згідно з яким сенсорний розвиток реалізується в процесі активної пізнавальної діяльності через маніпуляцію, експериментування, гру, спостереження.

Теоретичною базою дослідження виступають положення:

- концепції сенсорного виховання в дошкільній педагогіці (В. Сухомлинський, Н. Гуревич, Л. Венгер);
- вікової психології (Л. Виготський, О. Леонтьєв, Д. Ельконін);
- педагогічної системи Марії Монтессорі, зокрема ідеї «підготовленого середовища», «чутливих періодів», «сенсорного матеріалу» та «самостійної діяльності дитини»;
- положення Базового компонента дошкільної освіти (2021) як державного стандарту, що визначає орієнтири сенсорного та пізнавального розвитку дітей раннього віку.

Таким чином, методологічна основа дослідження є комплексною і забезпечує наукове підґрунтя для глибокого аналізу сенсорного розвитку дітей раннього віку в контексті методу М. Монтессорі.

Практична значущість дослідження полягає в тому, що його результати можуть бути використані у практиці роботи вихователів, психологів, методистів, а також у підготовці студентів педагогічних спеціальностей до професійної діяльності з дітьми раннього віку.

У процесі дослідницької роботи апробовано педагогічні умови, що сприяють ефективному сенсорному розвитку дітей раннього віку за методом М. Монтессорі, а також підібрано відповідні дидактичні матеріали й вправи, що відповідають віковим особливостям і потребам дітей.

Матеріали дослідження можуть бути використані:

- у роботі педагогів ЗДО, зокрема груп раннього віку, для організації сенсорного середовища відповідно до принципів Монтесорі-педагогіки;
- при плануванні освітнього процесу, створенні індивідуальних маршрутів сенсорного розвитку дітей;
- у системі підвищення кваліфікації педагогічних працівників;
- у викладанні навчальних дисциплін у закладах фахової передвищої та вищої педагогічної освіти, пов'язаних з дошкільною педагогікою та методикою виховання дітей раннього віку.

Загалом практична значущість роботи полягає у можливості безпосереднього впровадження результатів дослідження в освітню практику задля підвищення якості сенсорного розвитку дітей раннього віку в умовах сучасного дошкільного закладу.

Апробація матеріалів дослідження представлена виходом публікації в збірнику наукових праць здобувачів Бердянського державного педагогічного університету (2025) «Сенсорний розвиток дітей дошкільного віку за методом Марії Монтесорі».

Етапи експериментальної роботи: Експериментальна робота здійснювалася за трьома етапами. На першому етапі (жовтень-грудень 2024 р.) вивчалася теоретична (педагогічна і психологічна), методична література з проблеми дослідження та проводився констатувальний експеримент. На другому етапі (січень-липень 2025р.) в освітній процес КЗДО № 144 м. Дніпро запроваджувалася система заходів, спрямованих на розвиток сенсорики у дітей раннього віку за методом Монтесорі. На третьому етапі (серпень-жовтень 2025р.) формулювалися основні висновки, здійснювалося редагування і оформлення роботи.

Структура магістерської роботи складається зі вступу, двох розділів та висновків до них; загальних висновків, списку використаних джерел (115 найменувань), додатків. Загальний обсяг магістерської роботи складає 82 сторінки. Робота містить 5 таблиць, 4 рисунки.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПРОБЛЕМИ СЕНСОРНОГО РОЗВИТКУ ДІТЕЙ РАНЬОГО ВІКУ ЗА МЕТОДОМ МАРІЇ МОНТЕССОРІ

1.1 Проблема сенсорного розвитку дітей раннього віку в зарубіжній та вітчизняній психолого – педагогічній науці

На сучасному етапі розвитку дошкільної освіти спостерігається активний пошук інноваційних підходів у педагогічній теорії та практиці. Відповідно до положень Національної доктрини розвитку освіти України у ХХІ столітті та Базового компонента дошкільної освіти, особливий акцент робиться на всебічний розвиток дитини як особистості, що формується, здатної до самостійного пізнання світу, творчої діяльності та засвоєння культурних надбань суспільства.

Дослідники, серед яких Л. Венгер, О. Запорожець, М. Монтессорі, визначають сенсорне виховання як один із ключових напрямів дошкільної освіти, що безпосередньо впливає на подальше навчання і процес соціалізації дитини. Саме в дошкільному віці створюються найсприятливіші умови для розвитку органів чуттів, що забезпечує формування цілісних і багатогранних уявлень про навколишній світ. Науковці (В. Аванесова, Н. Ветлугіна, Л. Журова, В. Зінченко та ін.) наголошують на важливості засвоєння сенсорних еталонів як фундаменту для розвитку сприймання.

У межах сенсорного виховання особливу роль відіграє образотворча діяльність, яка, як зазначають психологи (Л. Божович, Є. Ігнат'єв, В. Мухіна) та педагоги (З. Богуславська, Т. Комарова, Є. Корзакова, О. Усова, Є. Фльоріна та ін.), сприяє активізації органів чуття дитини. Аспекти навчання дошкільників різним видам художньої діяльності – малюванню, ліпленню, аплікації, конструюванню – знайшли своє

відображення у працях Р. Арнхейма, Т. Доронової, Т. Казакової, І. Ликової, Л. Редькіної та інших дослідників.

Окремі наукові роботи присвячені дослідженню формування виразного образу в дитячій творчості (Т. Буянова, А. Лукашкова), особливостей використання різноманітних матеріалів у процесі формування творчих здібностей (О. Брикїна, В. Захарова), вивченню елементів композиції (Г. Підкурганна), засобів виразності кольору (Л. Пантелєєва, А. Розмислова), формуванню проектно-художнього мислення (А. Івершинь), взаємозв'язку художньої творчості з розвитком мовлення (О. Вепрева, Т. Постоян), а також активізації пізнавальної діяльності (Ю. Демидова, Л. Котлярова).

Доведено, що сенсорне виховання є необхідною складовою гармонійного розвитку дитини, що потребує цілеспрямованої діяльності педагогів і наявності відповідного методичного забезпечення (Д. Альтхауз, Л. Артемова, А. Бондаренко, Н. Венгер, Т. Доронова, С. Кулачківська, З. Максимова, Е. Пілюгіна, Л. Сисуєва та ін.).

Природа виступає важливим чинником у процесі сенсорного розвитку дітей дошкільного віку. Пізнання природного довкілля у ранньому віці здійснюється насамперед через сенсорні канали – зір, слух, дотик, нюх. Протягом року діти мають змогу переживати численні емоційно забарвлені відчуття, які дарує природа. Саме ці моменти мають велике значення для розвитку чуттєвого досвіду. Під час прогулянок у природному середовищі, наприклад у лісі чи парку, діти навчаються розрізняти кольори осіннього листя, слухати голоси птахів, шум вітру, шелест опалого листя. Таке емоційно насичене сприймання сприяє формуванню стійких образів і вражень. Дошкільнята часто виражають реакцію на нові сенсорні враження активно: рухами, голосом, мімікою. Вони охоче залучаються до ігор, які передбачають дотик, рух, дослідження: бігають, стрибають, ховаються за деревами, взаємодіють з природними об'єктами. Особливий інтерес викликає вода – діти

експериментують із гілочками у струмку, вигадують ігри з піском, готують уявні «страви» з природних матеріалів. Також вони швидко й легко запам'ятовують назви рослин, квітів, каміння, використовуючи зорові, тактильні, нюхові орієнтири. Завдяки залученню якомога більшої кількості аналізаторів, дитина виокремлює численні властивості предметів і явищ, що збагачує її уявлення про світ. На цьому ґрунті формуються уява, естетичне сприйняття, мислення.

Сенсорно-перцептивний розвиток є однією з ключових складових становлення особистості дошкільника, адже він формує підґрунтя для подальшого розумового розвитку. Питання сенсорного виховання вивчалось в працях як вітчизняних, так і зарубіжних науковців, серед яких – Я. Коменський, Ф. Фребель, М. Монтессорі, О. Декролі, К. Ушинський, Є. Тихєєва, С. Русова, О. Усова, Л. Венгер, О. Запорожець та інші.

Сенсорне виховання розглядається як цілеспрямований педагогічний процес, що забезпечує розвиток чуттєвого пізнання дитини, удосконалення її здатності сприймати навколишній світ, формування узагальнених способів обстеження предметів. На думку О. М. Усової, значну частину знань діти отримують саме через органи чуття, що робить сенсорне виховання основою інтелектуального розвитку. Видатні педагоги підкреслювали, що розвиток сенсорних здібностей є важливою складовою дошкільного виховання.

Ще в XVII столітті Я. Коменський наголошував на необхідності розвивати пізнавальні здібності дитини через чуттєве сприймання. Він стверджував, що знання виникають із відчуттів, які, зберігаючись у пам'яті у формі образів, слугують базою для подальшого формування мислення. Тому, на його переконання, навчання має починатися з безпосереднього спостереження, а не з абстрактного словесного пояснення.

Ф. Фребель, засновник першого дитячого садка, розробив систему дидактичних ігор і матеріалів («дари»), які сприяли ознайомленню дітей з основними сенсорними характеристиками об'єктів — формою, розміром,

кольором, просторовими відношеннями, кількісними уявленнями. Він вважав, що дитина наділена пізнавальним інстинктом, який має бути реалізований через активне дослідження навколишнього світу.

Є. Водовозова вважала сенсорний розвиток нерозривно пов'язаним із формуванням пізнавальних процесів: мислення, мовлення, уваги, пам'яті. Вона підкреслювала важливість виховання у дітей навичок свідомого сприйняття й спостережливості, адже саме в ранньому віці формується основа для подальшого інтелектуального життя.

Марія Монтесорі розглядала сенсорний розвиток як основу всебічного виховання, вважаючи, що без належного чуттєвого досвіду неможливе повноцінне інтелектуальне становлення. Її методика передбачає створення спеціального сенсорного середовища, в якому дитина самостійно пізнає властивості предметів, розвиває свої відчуття, здатність до аналізу, узагальнення, що, своєю чергою, сприяє становленню самосвідомості та внутрішньої свободи.

Суттєвий внесок у теорію сенсорного виховання зробили й українські дослідники. С. Русова підкреслювала значущість сенсорного досвіду як першооснови свідомого пізнання, а Л. Венгер виділив два етапи сенсорного розвитку: підготовчий (від народження до трьох років) та етап систематичного засвоєння сенсорної культури. Науковець наголошував на необхідності спеціально організованого навчання дітей методам дослідження предметів.

Цінні положення щодо сенсорного розвитку містяться і в працях О. Запорожця та О. Усової, які вказували на важливість формування у дітей умінь переносити засвоєні сенсорні дії на нові об'єкти. Такий підхід дозволяє дітям ефективніше орієнтуватися у світі предметів і явищ.

Окрему увагу сенсорному розвитку дітей з особливими освітніми потребами приділила О. Венгер, яка у своїй докторській дисертації досліджувала особливості сенсорного виховання у дітей з порушеннями слуху, інтелектуального розвитку. Її праця стала вагомим внеском у

спеціальну педагогіку й довела ефективність сенсорного підходу навіть за умов атипового розвитку.

Таким чином, сенсорне виховання розглядається як базисний компонент розвитку особистості дитини, що забезпечує основу для формування пізнавальної активності, розумових і мовленнєвих умінь, емоційної сфери та здатності до творчості.

1.2 Особливості формування сенсорного досвіду дітей раннього віку

Сенсорний розвиток дитини – це поступове формування здатності сприймати навколишній світ через органи чуття та усвідомлювати властивості об'єктів і явищ. Малюк народжується з функціонально сформованими органами чуття – зоровими, слуховими, тактильними рецепторами. Проте самі органи – лише потенціал. Щоб він перетворився на здатність точно сприймати навколишнє, потрібен цілеспрямований процес – сенсорне виховання.

Дитина має навчитися уважно розглядати предмети, дослухатися до звуків, обстежувати об'єкти на дотик, тобто формувати так звані перцептивні дії. Водночас важливо не лише відчути властивості предмета, а й співвіднести їх із властивостями інших — для цього потрібна система орієнтирів, або сенсорних еталонів. Еталони — це загальноприйняті взірці, наприклад, форми (коло, квадрат), кольори, розміри, звуки тощо, що допомагають дитині порівнювати, впізнавати, класифікувати.

Сенсорне виховання – це фундамент пізнавального розвитку, перший крок до розуміння світу. Від рівня сформованості сенсорних навичок залежать як інтелектуальні, так і естетичні здібності дитини. Малюк, який добре розрізняє звуки, кольори, фактури, краще сприймає красу природи, мистецтва, музику, що є передумовою розвитку уяви та креативного мислення.

У ранньому дитинстві ще не ставиться мета ознайомлення з повною системою еталонів, однак педагог має створити умови для формування первинного досвіду, який у подальшому дозволить легко засвоїти загальноприйняті сенсорні орієнтири.

Сенсорна культура дитини — це результат її ознайомлення з сенсорною культурною спадщиною людства. Тому надзвичайно важливо поступово вводити малюка в систему сенсорних еталонів — знайомити з кольорами, формами, розмірами, просторовими характеристиками.

У дошкільному закладі дитина малює, ліпить, будує, спостерігає природу, знайомиться з початковими математичними поняттями. Для ефективного засвоєння цих знань потрібне вміння розпізнавати зовнішні характеристики об'єктів — форму, колір, текстуру. Наприклад, щоб змалювати предмет, слід спочатку візуально визначити його форму, розміри, пропорції.

Оволодіння сенсорними еталонами — тривалий процес. Воно не зводиться до запам'ятовування назв кольорів чи фігур. Головне — сформувати уявлення про властивості, навчитися їх аналізувати, порівнювати й застосовувати у практичній діяльності. Справжнє засвоєння еталону означає здатність використовувати його як одиницю для оцінювання об'єктів у різних життєвих ситуаціях.

У ході взаємодії з предметами дитина поступово вчиться розпізнавати їхню форму. Перші вправи та ігри мають бути спрямовані на розвиток дій, у яких результат залежить саме від здатності виокремити форму. Згодом дитина навчиться впізнавати форму візуально, але спочатку їй часто доводиться перевіряти правильність сприйняття через дотик або примірювання.

Особливо ефективним середовищем для розвитку сенсорних здібностей є продуктивна діяльність, зокрема конструювання. Тут пізнавальні процеси — зір, дотик, координація — працюють не ізольовано, а як частина єдиного процесу. Дитина, аналізуючи зразок, розбирає його на

складові частини, а потім створює нову структуру, здійснюючи аналіз і синтез одночасно.

Психічний розвиток дитини раннього віку — це складний і багатогранний процес, який охоплює формування емоційної, когнітивної, мовленнєвої та соціальної сфер. У цей період закладаються основи особистості, і взаємодія з дорослими та навколишнім середовищем відіграє вирішальну роль. Сенсорний розвиток є одним із перших аспектів психічного становлення дитини. У перші місяці життя вона активно сприймає навколишній світ через органи чуття: дотик, звук, запахи та зорові образи, які допомагають формувати перші уявлення про реальність. Тактильні відчуття, запах матері, інтонація її голосу стають першими орієнтирами у світі.

Емоційний розвиток починається з формування прив'язаності до близьких людей, що сприяє становленню довіри та емоційної стабільності. Дитина вчиться розпізнавати емоції, виражати свої почуття через міміку, жест та голосові реакції. Чим більше дорослі реагують на її сигнали, тим краще формується її здатність до емоційного спілкування. Поступово вона починає розуміти не лише власні емоції, а й емоції інших, що є важливим етапом соціалізації. Когнітивний розвиток у ранньому віці відбувається через активне дослідження світу. Спостереження, маніпуляції з предметами, пробування їх на смак, експериментування з рухами допомагають дитині встановлювати причинно-наслідкові зв'язки. Вона вчиться вирішувати прості задачі, запам'ятовувати й розпізнавати знайомі об'єкти. Самостійність у дослідженні довкілля сприяє розвитку концентрації уваги та логічного мислення.

Мовленнєвий розвиток розпочинається з пасивного сприйняття: дитина реагує на інтонацію, тембр голосу, ритм мовлення дорослих. Пізніше з'являються перші вокалізації, лепет, спроби повторення окремих звуків. Важливо, щоб дорослі активно розмовляли з малюком, підтримували його зацікавленість мовою, використовували прості, чітко

структуровані речення, співали пісеньки та читали казки. Це стимулює формування словникового запасу та комунікативних навичок. Соціальний розвиток дитини раннього віку проявляється у взаємодії з дорослими та іншими дітьми. Малюк поступово вчиться розпізнавати соціальні ролі, адаптувати свою поведінку до контексту, розуміти потреби інших. Гра стає важливим способом освоєння соціальних норм та моделей взаємодії. Через сюжетно-рольові ігри дитина починає опановувати комунікативні навички, вирішувати конфлікти та розвивати емпатію.

Для підтримки гармонійного психічного розвитку важливо створити сприятливе середовище, багате на сенсорні стимули та можливості для дослідження. Емоційний контакт із дорослими, теплі обійми, усмішки та уважне слухання допомагають дитині відчувати себе в безпеці. Регулярне спілкування, читання книг, спів та стимулювання мовлення формують її здатність до словесної комунікації. Самостійні дії, можливість досліджувати предмети й простір, підтримка ініціативи сприяють когнітивному зростанню.

Відомий психолог Л. Венгер виділяє чотири етапи сенсорного розвитку:

1. Нагромадження сенсомоторного досвіду — дитина через дії з об'єктами накопичує відчуття.
2. Формування уявлень про властивості об'єктів — дитина вчиться узагальнювати та впізнавати.
3. Ознайомлення з сенсорними еталонами — введення загальноприйнятих мірок для порівняння.
4. Розвиток аналітичного сприйняття — дитина починає бачити об'єкти як сукупність властивостей і взаємозв'язків.

Сучасна нейропсихологія підтверджує, що сенсорне виховання має значний вплив на розвиток нейронних зв'язків у мозку дитини. Нейропластичність мозку дозволяє дітям активно засвоювати нову інформацію через чуттєвий досвід. Дослідження в області когнітивної

нейронауки (J. Diamond, P. Kuhl, A. Meltzoff) доводять, що активна сенсорна взаємодія сприяє формуванню гнучкого мислення, здатності до аналізу та критичного сприйняття інформації.

Згідно з роботами Л. Венгера та О. Запорожця, сенсорне сприйняття формується поступово та проходить через кілька стадій:

1. Рання чутливість (0-3 роки) – дитина сприймає світ через органи чуття, маніпулює предметами для отримання первинного досвіду.
2. Формування сенсорних еталонів (3-6 років) – дитина засвоює способи класифікації та диференціації об'єктів (колір, форма, розмір, текстура).
3. Розвиток вищих когнітивних процесів (6 років і більше) – сенсорне сприйняття інтегрується у складніші форми мислення (аналітичне, абстрактне).

Науковці підкреслюють, що недостатній сенсорний досвід у ранньому дитинстві може призвести до труднощів у когнітивному розвитку, зниженого рівня концентрації уваги та проблем із мовленням.

Сенсорний розвиток дошкільників оцінюється за допомогою низки психодіагностичних методик. До найбільш застосовуваних належать:

- метод кольорових таблиць Люшера – визначає рівень сприйняття кольорів та емоційне реагування.
- тест Бентона – діагностує здатність розпізнавання форм та просторових характеристик предметів.
- сенсорно-перцептивні проби Венгера – аналізують рівень засвоєння сенсорних еталонів (колір, текстура, розмір).
- нейропсихологічні проби Лурія – оцінюють інтеграцію сенсорного сприйняття з когнітивними функціями (пам'ять, увага).

Практичне застосування цих методів допомагає педагогам вчасно виявити особливості сенсорного розвитку дітей, а також адаптувати навчальні процеси відповідно до їхніх потреб.

Сенсорний розвиток — це не лише технічне вдосконалення сприйняття, а й база для подальшого мовленнєвого, когнітивного, емоційного та творчого зростання. Дитина, яка змалку вміє помічати найменші відтінки кольорів або варіації звуків, здатна по-справжньому цінувати мистецтво, а з часом — створювати його самостійно.

У період другого року життя, за умов належного педагогічного та розвивального середовища, у малюків відбувається помітне вдосконалення сенсорних здібностей, що визначає рівень їхнього сприймання. До досягнення дворічного віку дитина починає сприймати об'єкти більш усвідомлено і точно, що пов'язано з розвитком умінь порівнювати та зіставляти. У цей період формується здатність виявляти властивості предметів і розпізнавати їх за сукупністю характеристик.

Однією з типових рис сенсорного розвитку впродовж вікового періоду 1,5–2 роки є зростаюча предметність сприйняття. Дитина починає орієнтуватися у формі предметів, спираючись на мовні позначення (наприклад, круглі предмети асоціюються з м'ячем, кулею, колесом). Здебільшого діти цього віку виявляють інтерес до окремих знайомих об'єктів, а не до узагальнених сенсорних еталонів. Наявність організованого середовища як у грі, так і в повсякденному житті дозволяє накопичувати досвід різних чуттєвих вражень — зорових, слухових, дотикових. Завдяки цьому формуються елементарні уявлення про розмір (великий/малий), форму (коло, квадрат, прямокутник, трикутник, овал), кольори (червоний, жовтий, синій, зелений, білий, чорний, помаранчевий).

Поступове включення сенсорних систем у пізнавальну діяльність дитини є важливою передумовою її подальшого розвитку, оскільки ці системи відіграють ключову роль у сприйнятті довкілля. У нормі вже з народження дитина може диференціювати всі основні кольори спектру та деякі їх відтінки. Однак усвідомлене врахування кольору під час маніпулювання предметами потребує певного досвіду, адже колір сприймається лише візуально, без можливості тактильного відчуття. На

третьому році життя за умови правильного педагогічного супроводу сенсорний розвиток прискорюється. У цьому віці формування чуттєвого досвіду залишається пріоритетом, але при цьому він стає основою для подальшого розвитку мовлення, мислення та інших психічних процесів.

Інтерес до пізнання у дітей трьох років найчастіше виявляється через дослідження об'єктів за формою, розміром, фактурою, співвідношенням частин. Малюк прагне наслідувати дії дорослого, зосереджено вивчає дидактичний матеріал, прислухається до пояснень, намагаючись правильно виконати завдання за зразком. У цьому віці вдосконалюється зорово-рухова координація, що дозволяє дитині ефективно виконувати такі види діяльності, як конструювання, робота з мозаїкою, малювання.

Завдання сенсорного розвитку на цьому етапі значно ускладнюються у зв'язку з появою нових видів діяльності – сюжетно-рольової гри, елементарної продуктивної праці, художнього відтворення. Отже, виникає потреба в створенні умов для інтенсивного накопичення уявлень про різні сенсорні характеристики – форму, колір, величину, фактуру, просторове розташування тощо. Важливо, щоб ці уявлення не тільки були яскравими та багатограничними, а й системно організованими.

Після трирічного віку провідним завданням у сфері сенсорного виховання стає ознайомлення дітей із соціально прийнятими сенсорними еталонами та формування умінь їх застосування. З огляду на стрімкий розвиток мовлення в цьому віці, важливо підтримувати прагнення малюка до наслідування мовних зразків та їх активного вживання.

У результаті систематичної сенсорної роботи в дітей раннього віку формується комплекс навичок, які свідчать про високий рівень розвитку сприйняття.

Досягнення дітей на завершення раннього віку:

1. Уміють групувати предмети за кольором, формою, розміром (із чотирьох варіантів).

2. Здатні співвідносити предмети за різними сенсорними ознаками – кольором, формою, величиною, фактурою.
3. Розпізнають знайомі об'єкти за характерним кольором (наприклад, сніг – білий, трава – зелена).
4. Відрізняють предмети за величиною (ведмідь – великий, ведмежа – малий).
5. Визначають об'єкти природи та явища довкілля за сенсорними характеристиками (сонце, море, ліс).
6. Активно користуються предметними назвами для опису форми (наприклад: «куля», «цеглинка», «огірок»).
7. Застосовують знайомі предметні образи для опису кольору (наприклад: «апельсиновий», «помідорний»).
8. Підбирають предмети відповідної форми та кольору для сюжетних ігор (наприклад, вантажать на машинку кубики певного кольору).

1.3 Особливості розвитку сенсорики у дітей раннього віку за методом Марії Монтессорі

Раннє дитинство є критичним періодом у розвитку сенсорного сприйняття. Саме в цей час формуються базові механізми сприйняття кольору, форми, розміру, текстури, просторових характеристик, що, у свою чергу, є основою для подальшого пізнавального, мовленнєвого та творчого розвитку. Сенсорний досвід у перші три роки життя має безпосередній вплив на розвиток мозку, що підтверджується численними дослідженнями у сфері нейропсихології та педагогіки раннього віку.

У контексті сенсорного виховання важливим є не лише надання дитині можливості стикатися з різноманітними сенсорними подразниками, а й організація таких умов, які сприятимуть самотійному, активному, цілеспрямованому засвоєнню властивостей об'єктів через взаємодію з

ними. Однією з найефективніших педагогічних систем, що враховує особливості сенсорного розвитку дітей раннього віку, є методика італійського педагога Марії Монтессорі.

Метод М. Монтессорі ґрунтується на визнанні сенсорного періоду (від народження до 3 років) як особливого, сенситивного періоду, коли дитина природно і спонтанно тягнеться до впорядкування сенсорного досвіду. За переконанням Монтессорі, саме чуттєве пізнання є основою інтелектуального розвитку дитини, а тому процес організації сенсорного середовища повинен бути пріоритетним у педагогічній діяльності з дітьми раннього віку [83].

У своїй системі вона розробила спеціальний розділ — «Сенсорне виховання», що включає набір дидактичних матеріалів, які допомагають дитині не лише пізнавати навколишній світ, а й структурувати сенсорну інформацію відповідно до певних еталонів — кольору, форми, величини, ваги, текстури, температури, звуку тощо. Ці матеріали (наприклад, піраміди, сортери, рамки з застібками, шумові коробочки, барвові таблички, геометричні вставки тощо) забезпечують умови для розвитку сприйняття за принципом від простого до складного, від конкретного до абстрактного. Ключовою ідеєю є те, що навчання має бути організоване так, щоб дитина могла власноруч експериментувати, порівнювати, класифікувати, аналізувати, тобто сама виступати активним суб'єктом свого пізнання. Такий підхід забезпечує не лише ефективність сенсорного розвитку, а й формує в дитини внутрішню мотивацію до навчання, самодисципліну, уважність, витривалість.

Сенсорний розвиток за методом Монтессорі реалізується в спеціально організованому підготовленому середовищі, яке відповідає віковим та індивідуальним потребам дитини. Основні його характеристики:

- свобода вибору діяльності: дитина сама обирає матеріал, який її приваблює, і працює з ним стільки часу, скільки їй потрібно;

- індивідуалізований підхід: кожна дитина має змогу розвиватися у власному темпі;
- розвивальні матеріали структуровані за рівнем складності та розміщені у відкритому доступі;
- педагог як спостерігач і помічник: дорослий не нав'язує знання, а лише підтримує, направляє, забезпечує безпечне та розвивальне середовище [83].

Сенсорні матеріали у просторі Монтессорі дозволяють дитині розвивати вміння розрізняти:

- колір (за допомогою барвових табличок);
- форму (через геометричні вкладиші, об'ємні фігури);
- величину і довжину (через рожеву башту, червоні штанги, коричневу драбину);
- вагу (через парні коробочки з різною вагою);
- температуру, текстуру (тактильні таблички);
- звук (шумові коробочки, дзвіночки тощо).

Діти вчаться не лише сприймати відмінності, але й класифікувати об'єкти, групувати за ознаками, формувати абстрактні уявлення. Важливо, що дитина не лише отримує сенсорні враження, а вчиться діяти з ними, що сприяє розвитку мовлення, пам'яті, уваги, мислення.

На відміну від традиційної педагогіки, де педагог є активним носієм знань, у системі Монтессорі дорослий виконує роль «фасилітатора», який уважно спостерігає за дитиною, допомагає їй обрати матеріал, але не втручається в процес пізнання без необхідності.

Педагог створює простір, де дитина почувається безпечною, впевненою, вільною в діях, а тому може повністю зосередитись на розвитку своїх сенсорних можливостей. Увага до деталей, повага до ритму дитини, обмеження у стимуляції — усе це дає змогу уникнути перевантаження сенсорної системи, яке є характерним ризиком у сучасному цифровому середовищі [19].

Сенсорний розвиток у ранньому віці є визначальним фактором у формуванні пізнавальної та особистісної сфери дитини. Метод М. Монтесорі забезпечує природовідповідні умови для розвитку сенсорики через організацію спеціального середовища, використання дидактичних матеріалів та підтримку з боку дорослого. Такий підхід сприяє не лише розвитку сенсорного сприйняття, а й формуванню самостійності, зосередженості, вміння аналізувати та класифікувати об'єкти — важливих передумов інтелектуального розвитку.

Сенсорна зона та її матеріали: концепція та структура. Сенсорна зона є ключовим елементом розвивального середовища, спрямованим на вдосконалення відчуттів та сенсорного сприйняття. У своїй праці «Метод наукової педагогіки» Марія Монтесорі класифікувала сенсорні матеріали за видами чуттєвих відчуттів: тактильних, термічних, баричних, стереогностичних, а також смакових, нюхових, слухових і зорових. Остання група охоплює матеріали, що допомагають розрізняти розміри, форми та кольори.

Сучасний підхід до класифікації сенсорних матеріалів передбачає такі основні групи:

1. Матеріали для розвитку зорового сприйняття

Для диференціації розмірів та тренування окоміру: рожева вежа, коричнева драбина, червоні штанги, набір циліндрів.

Для розпізнавання кольорів та їхніх відтінків: кольорові таблички.

Для аналізу плоских геометричних форм: «геометричний комод».

Для роботи з просторовими формами та об'ємними тілами: кольорові циліндри.

2. Матеріали для тактильного розвитку (шершаві таблички).

3. Матеріали для тренування слухового сприйняття (шумові коробочки, дзвіночки).

4. Матеріали для відчуття ваги (вагові таблички).

5. Матеріали для розпізнавання температури (теплові таблички).

6. Матеріали для розвитку нюху (коробочки із запахами).
7. Матеріали для сенсорного аналізу смаку (смакові баночки).
8. Матеріали для розвитку стереогностичних навичок (геометричні тіла, «чарівний мішечок») [83].

Осередок «Сенсорика» та його особливості. Автодидактичні матеріали в сенсорному осередку розташовані відповідно до ключових принципів організації розвивального середовища:

- свобода діяльності;
- структура та порядок;
- натуральність і реалістичність;
- естетика та гармонійна атмосфера;
- наявність матеріалів для самостійного навчання.

При розробці й використанні дидактичних матеріалів Марія Монтессорі дотримувалася фундаментальних принципів, таких як ізоляція труднощів, контроль помилок, поступове ускладнення та абстрагування, а також непряма підготовка до наступних етапів навчання. Всі матеріали мають природні кольори, зручні розміри, відповідну вагу, і презентуються за принципом поступової складності. Вони організовані таким чином, щоб дитина могла легко орієнтуватися та самостійно обирати потрібний матеріал.

Презентація матеріалу: процес і значення. Ознайомлення дитини з новим матеріалом та правильним способом його використання називається презентацією. Це один із ключових етапів навчання, під час якого педагог знаходиться поруч із дитиною, а не навпроти, що сприяє встановленню довірливого контакту. Важливу роль відіграє зоровий контакт між дорослим і дитиною, створення ситуації успіху та завершення роботи із поверненням матеріалу на відповідне місце.

Презентація має подвійне призначення:

1. Ознайомити дитину з властивостями матеріалу та принципами його застосування.

2. Надати педагогу можливість краще зрозуміти внутрішній розвиток дитини, її зацікавленість і стиль навчання.

Основні принципи проведення презентації: простота: без зайвої інформації, лише сутність; лаконічність: мінімальність слів для максимального засвоєння; об'єктивність: нейтральна подача інформації.

Презентація триває від 30 секунд до декількох хвилин. На столі або килимку розташовують лише матеріал, щоб зосередити увагу дитини на основному предметі навчання. Спочатку педагог демонструє послідовність дій, а потім запрошує дитину самостійно спробувати. Якщо дитина правильно відтворює навчений спосіб роботи, вона переходить до самостійної діяльності, а педагог залишається спостерігачем.

Свобода навчання. Правильне використання матеріалу та навчання через досвід передбачає свободу дитини, що забезпечується такими принципами:

- відсутність примусу – дитина не зобов'язана виконувати вправу;
- толерантність до помилок – якщо дитина працює з матеріалом неточно, її не засуджують.

Спостереження є центральним методом навчання, який дозволяє педагогу вчасно розпізнавати потреби вихованця та адаптувати підхід відповідно до його інтересів.

Уроки номенклатури. Ці індивідуальні презентації поглиблюють знання та навички. Вони складаються з трьох етапів:

1. Знайомство з новою назвою – встановлення зв'язку між об'єктом та його означенням.
2. Розпізнавання назви – активне виконання завдань, що сприяє збагаченню словникового запасу.
3. Запам'ятовування – перехід нових слів із пасивного словника в активний.

Роль педагога в системі Монтессорі. У методі Монтессорі педагог займає не центральну роль в освітньому процесі. Він є радше

спостерігачем і наставником, а не контролером чи розпорядником. Його завдання – підтримувати самостійність дитини, поважати її вибір та надавати допомогу лише за необхідності.

Основні якості педагога в системі Монтессорі:

- глибоке розуміння матеріалу та його функціональності;
- смиренність і терпіння, що дозволяють поважати індивідуальність дитини;
- спостережливість та тактовність, уміння своєчасно втручатися;
- підтримка незалежності, стимулювання самостійного вибору;
- зовнішня привабливість та спокій, що створюють гармонійне освітнє середовище.

Спостереження є ключовим інструментом Монтессорі-педагога. Воно дозволяє: глибше розуміти інтереси дитини; розпізнавати момент «поляризації уваги», що є ознакою внутрішнього розвитку; визначати необхідність педагогічного втручання.

Метод спостереження є одним із ключових аспектів педагогіки Монтессорі, адже він дозволяє вихователям глибоко зрозуміти потреби, інтереси та етапи розвитку кожної дитини. Важливість цього методу полягає в декількох принципових моментах.

1.Індивідуалізація навчального процесу. Спостереження дає можливість адаптувати навчальне середовище відповідно до потреб кожної дитини. Замість того, щоб застосовувати загальні підходи, вихователь аналізує, які матеріали привертають увагу дитини, який темп навчання їй підходить та як вона взаємодіє з середовищем.

2. Розуміння внутрішньої мотивації. У монтессорі-педагогіці ключову роль відіграє самостійна діяльність дитини, яка виникає з її внутрішнього прагнення до навчання. Спостереження допомагає визначити, що мотивує дитину, які завдання вона обирає спонтанно та як довго з ними працює.

3. Виявлення чутливих періодів. Марія Монтессорі говорила про існування "чутливих періодів"—фаз у розвитку, коли дитина особливо сприйнятлива до певних знань чи навичок. Лише уважне спостереження дозволяє вихователю розпізнати ці моменти та створити умови для їхнього максимального використання.

4. Нейтральна роль вихователя. Вихователь у класі Монтессорі не є авторитарною фігурою, а радше спостерігачем, який делікатно втручається лише тоді, коли це необхідно. Завдяки спостереженню він може визначити, коли дитині потрібна допомога, а коли краще дозволити їй вирішити задачу самостійно.

5. Вдосконалення освітнього середовища. Спостерігаючи за дітьми, вихователь може аналізувати, які матеріали є найбільш ефективними, які викликають складності та як потрібно змінювати простір, щоб стимулювати самостійність і розвиток.

Щоб метод спостереження був дійсно дієвим, вихователь має:

- записувати детальні нотатки без суб'єктивних оцінок;
- аналізувати повторювані патерни в поведінці дитини;
- враховувати емоційний стан та рівень концентрації дитини під час діяльності;
- коригувати освітній підхід на основі спостережень.

Спостереження — це основа для створення підготовленого середовища, яке сприяє самостійності та природному розвитку. Саме завдяки уважному аналізу поведінки дитини можна забезпечити справжню відповідність освітнього процесу її потребам.

Методика Монтессорі не лише пропонує унікальні дидактичні матеріали, а переосмислює традиційну роль вихователя. Педагог не просто навчає, а допомагає дитині навчитися самостійно, підтримуючи її внутрішню мотивацію та природну допитливість.

Висновки до першого розділу

Теоретичне дослідження сенсорного розвитку дітей раннього віку підтверджує його критичну роль у загальному психічному та когнітивному становленні особистості. Сенсорика впливає на здатність дитини сприймати навколишній світ, розпізнавати властивості предметів та активно взаємодіяти з середовищем.

У сучасній психолого-педагогічній науці сенсорний розвиток розглядається як базова складова формування мислення, мовлення та соціальної адаптації дитини. Закордонні та вітчизняні дослідження підтверджують, що сенсорна діяльність у ранньому віці стимулює розвиток нейронних зв'язків, що впливає на подальше навчання та розвиток інтелектуальних здібностей.

Особливості розвитку сенсорики в дітей раннього віку визначаються природними особливостями їхньої психофізіології. Діти цього віку мають високий рівень чутливості до сенсорних стимулів, активно досліджують навколишнє середовище через відчуття і маніпуляції предметами. Їхнє навчання проходить переважно через власний досвід, що робить сенсорну практику ключовим елементом їхнього розвитку.

Методика Марії Монтессорі пропонує структурований підхід до сенсорного виховання через підготовлене середовище та спеціальні навчальні матеріали. Сенсорні вправи спрямовані на поступове вдосконалення відчуттів, розвиток самостійності, концентрації та організованості. Автодидактичні матеріали дозволяють дітям власноруч відкривати нові властивості предметів, розвивати вміння порівнювати, аналізувати та класифікувати отриману інформацію.

Дослідження підтверджують високу ефективність методу Монтессорі в сенсорному розвитку дітей раннього віку. Педагогічна модель сприяє не лише формуванню чуттєвого сприйняття, а й розвитку когнітивних функцій, мовлення та навичок саморегуляції. Завдяки

організованій навчальній діяльності та свободі вибору дитина отримує можливість максимально реалізувати свій потенціал.

Отже, сенсорний розвиток є основою загального становлення дитини. Метод Марії Монтессорі довів свою ефективність у розвитку сенсорних здібностей завдяки унікальним навчальним матеріалам та підходу до створення оптимального середовища для навчання. Подальші дослідження можуть бути спрямовані на вдосконалення практичного застосування цієї методики та адаптацію її до сучасних освітніх потреб.

РОЗДІЛ 2 ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СЕНСОРНОГО РОЗВИТКУ В ДІТЕЙ РАНЬОГО ВІКУ ЗА МЕТОДОМ МАРІЇ МОНТЕССОРІ

2.1 Критерії, показники та рівні сенсорного розвитку дітей раннього віку

Сенсорний розвиток у ранньому віці є основою пізнавальної діяльності дитини, базисом для подальшого інтелектуального, мовленнєвого, соціального й емоційного розвитку. Визначення критеріїв, показників та рівнів сенсорного розвитку дає змогу здійснювати якісний моніторинг цього процесу та вчасно виявляти труднощі, що потребують педагогічної корекції.

У Базовому компоненті дошкільної освіти України (редакція 2021 року) [3], сенсорний розвиток дітей висвітлюється в освітньому напрямі «Дитина в сенсорно-пізнавальному просторі», що входить до інваріантного складника стандарту. Цей освітній напрям спрямований на формування у дітей здатності сприймати, розрізняти та класифікувати об'єкти за сенсорними ознаками, такими як колір, форма, розмір, текстура та інші. Розвиток сенсорного досвіду вважається фундаментом для подальшого пізнавального та інтелектуального розвитку дитини.

На кінець дошкільного віку дитина повинна:

- розпізнавати та називати основні кольори, форми, розміри предметів;
- порівнювати об'єкти за сенсорними ознаками;
- використовувати сенсорні еталони у повсякденному житті;
- виявляти інтерес до дослідницької діяльності та експериментування.

Базовий компонент рекомендує організовувати освітній процес з урахуванням діяльнісного, компетентнісного, інтегрованого та особистісно орієнтованого підходів. Зокрема, сенсорний розвиток реалізується через: ігрову діяльність; дослідницьку та експериментальну діяльність; художньо-продуктивну діяльність; рухливі та дидактичні ігри. Також

підкреслюється важливість створення розвивального середовища, яке стимулює сенсорне сприйняття та пізнавальну активність дітей.

У програмі розвитку дитини «Я у Світі» сенсорний розвиток дітей раннього віку розглядається як важлива складова загального розвитку дитини. Цей аспект представлений в освітній лінії «Дитина в сенсорно-пізнавальному просторі», яка включає такі змістові блоки:

1.Пізнавальний інтерес: формування зацікавленості дитини до навколишнього світу через активне дослідження предметів та явищ.

2.Сенсорно-перцептивний досвід: розвиток здатності дитини сприймати та розрізняти різні властивості об'єктів, такі як форма, колір, розмір, текстура.

3.Передумови логіко-математичного мислення: закладання основ для подальшого розвитку логічного мислення через сенсорне сприйняття [87].

Програма підкреслює, що сенсорний розвиток є фундаментом для формування ключових компетентностей дитини, зокрема пізнавальної активності, мовлення, мислення та уяви. Вона рекомендує створювати розвивальне середовище, яке стимулює сенсорне сприйняття через ігри, маніпуляції з предметами, дослідження та експериментування.

У програмі розвитку дитини дошкільного віку «Дитина» сенсорний розвиток дітей раннього віку висвітлюється в розділі «Дитина в сенсорно-пізнавальному просторі». Цей розділ спрямований на збагачення сенсорного досвіду дітей через ознайомлення з різноманітними властивостями предметів, такими як форма, колір, розмір, текстура, а також розвиток умінь орієнтуватися у сенсорних еталонах та їхніх ознаках. Збагачення сенсорного досвіду вважається основою для інтелектуального розвитку дитини, формування логіко-математичних уявлень, розвитку конструктивних навичок та розширення уявлень про властивості предметів. У цьому віці особлива увага приділяється розвитку сенсорного сприймання через ігрову діяльність, маніпуляції з предметами та дослідницьку активність. Загалом, програма «Дитина» підкреслює

важливість сенсорного розвитку як фундаменту для подальшого пізнавального, мовленнєвого та емоційного розвитку дитини [27].

У програмах розвитку дітей дошкільного віку «Я у Світі» та «Дитина» сенсорний розвиток дітей раннього віку розглядається як важлива складова загального розвитку дитини. Обидві програми надають рекомендації щодо організації освітнього процесу, спрямованого на збагачення сенсорного досвіду дітей, але не містять чітко визначених кількісних показників або критеріїв для оцінювання сформованості сенсорного досвіду.

У програмі «Я у Світі» сенсорний розвиток представлений в освітній лінії «Дитина в сенсорно-пізнавальному просторі». Програма підкреслює важливість створення розвивального середовища, яке стимулює сенсорне сприйняття через ігри, маніпуляції з предметами, дослідження та експериментування. Зокрема, акцент робиться на формуванні пізнавального інтересу, розвитку сенсорно-перцептивного досвіду та передумов логіко-математичного мислення.

У програмі «Дитина» сенсорний розвиток також розглядається як фундамент для формування ключових компетентностей дитини. Програма рекомендує створювати умови для збагачення сенсорного досвіду через ознайомлення з різноманітними властивостями предметів, такими як форма, колір, розмір, текстура, а також розвиток умінь орієнтуватися у сенсорних еталонах та їхніх ознаках.

Хоча обидві програми не надають конкретних кількісних критеріїв для оцінювання сенсорного розвитку, вони пропонують орієнтовні завдання та очікувані результати, які можуть служити орієнтирами для педагогів у плануванні та реалізації освітнього процесу. Зокрема, увага приділяється розвитку здатності дитини сприймати та розрізняти різні властивості об'єктів, формуванню пізнавальної активності, мовлення, мислення та уяви.

Науковці (Н. Сакуліна, Л. Венгер, Т. Бабаєва, Г. Чиркова) підкреслюють, що сенсорний розвиток у дітей раннього віку включає

формування уявлень про властивості предметів (колір, форма, величина, фактура, запах, температура тощо) та вдосконалення сенсорних еталонів.

У контексті нашого дослідження доцільно виділити такі критерії сенсорного розвитку дітей раннього віку:

1. Розвиток органів чуття (зорового, слухового, тактильного, нюхового, смакового сприймання).
2. Оволодіння сенсорними еталонами (колір, форма, величина, просторові та часові відношення).
3. Здатність до сенсорної диференціації (розрізнення об'єктів за окремими сенсорними ознаками).
4. Активне використання сенсорного досвіду у повсякденному житті та ігровій діяльності.

На основі виділених критеріїв сформульовано відповідні показники, що відображають сформованість сенсорних умінь (таблиця 2.1)

Таблиця 2.1.

	Критерій	Показники
1	Розвиток органів чуття	Реагування на сенсорні подразники (світло, звук, дотик, запах, смак); - Інтерес до нових відчуттів; Активне дослідження предметів через органи чуття.
2	Оволодіння сенсорними еталонами	Знання основних кольорів, форм, величин; - Уміння називати й порівнювати предмети за ознаками; Використання сенсорних понять у мовленні.
3	Сенсорна диференціація	Уміння знаходити відмінності та подібності між предметами; - Вміння класифікувати об'єкти за певною ознакою; - Точність дій у процесі сенсорного сприймання.
4	Використання сенсорного досвіду	Застосування набутих сенсорних знань у грі, побуті; - Ініціативність у дослідженні нових об'єктів; - Орієнтація у сенсорному просторі (ігри з сортування, конструювання, маніпуляції з матеріалами).

Для якісної діагностики сенсорного розвитку дітей визначено три рівні сформованості:

- **високий рівень:** дитина активно досліджує навколишній світ, виявляє стійкий інтерес до нових відчуттів; добре орієнтується в основних сенсорних еталонах (називає кольори, розрізняє форми, величини); самостійно класифікує предмети за кількома ознаками; використовує сенсорний досвід у грі, побуті, мовленні;

- **середній рівень:** дитина здебільшого реагує на сенсорні стимули, але проявляє нестійкий інтерес; знає окремі кольори, форми, розміри, проте не завжди правильно їх називає; потребує допомоги дорослого у класифікації об'єктів; використання сенсорного досвіду в побуті та ігровій діяльності проявляється частково;

- **низький рівень:** слабка або відсутня реакція на сенсорні подразники; не знає основних кольорів, форм, не орієнтується у величині предметів; не виконує дії з класифікації та порівняння; не використовує сенсорний досвід у повсякденному житті.

Таким чином, чітке визначення критеріїв, показників та рівнів сенсорного розвитку дітей раннього віку забезпечує науково обґрунтований підхід до діагностики, планування корекційно-розвивальної роботи та відстеження динаміки розвитку кожної дитини.

Ми розробили три ефективні методики (діагностики), які можна використати для оцінювання рівня сенсорного розвитку дітей раннього віку. Вони охоплюють ключові сенсорні канали: зоровий, слуховий, тактильний, а також вміння диференціювати ознаки предметів:

1. Методика «Сенсорні еталони» (адаптована за Л.А. Венгером)

Мета: виявити рівень сформованості уявлень про основні кольори, форми та величини.

Матеріал:

Кольорові квадрати (червоний, жовтий, синій, зелений).

Геометричні фігури (коло, квадрат, трикутник різних кольорів і розмірів).

Набір предметів різної величини (наприклад, кубики великі й малі).

Хід обстеження:

Запропонувати дитині показати й назвати предмети за ознаками: «Покажи великий/малий», «Покажи червоний/синій», «Покажи круглий/трикутний».

Потім запропонувати класифікувати: розкласти предмети за кольором або формою.

Оцінювання:

Високий рівень: правильно й швидко виконує завдання, використовує сенсорні поняття у мовленні.

Середній рівень: виконує з деякою допомогою дорослого, допускає неточності.

Низький рівень: не розрізняє основні еталони, не виконує інструкцію або діє хаотично.

2. Методика «Чарівний мішечок» (тактильна чутливість)

Мета: перевірити здатність дитини до тактильного сприймання та диференціації.

Матеріал:

Тканинний непрозорий мішечок із різними предметами (гудзики, шишки, камінці, м'які іграшки, кубики, кульки тощо).

Хід обстеження:

Запропонувати дитині занурити руку в мішечок і на дотик описати або знайти певний предмет: «Знайди круглий м'ячик», «Що ти намацав?».

Оцінювання:

Високий рівень: легко ідентифікує предмети на дотик, описує текстуру (гладкий, колючий).

Середній рівень: впізнає окремі об'єкти, утруднюється у словесному описі.

Низький рівень: не може визначити предмет, губиться, виймає випадкові речі.

3. Методика «Слухай і покажи» (сенсорна диференціація на слух)

Мета: перевірити слухове сприймання та здатність розрізняти звуки.

Матеріал:

Іграшкові інструменти або побутові звуки (дзвіночок, барабан, коробочка із крупою, брязкальце).

Малюнки або самі предмети.

Хід обстеження:

Зачинити очі дитині, програти один звук. Потім — кілька. Запропонувати визначити: «Що звучало? Покажи».

Оцінювання:

Високий рівень: впізнає й правильно співвідносить звук із предметом.

Середній рівень: розрізняє окремі звуки, але помиляється або вагається.

Низький рівень: не впізнає джерело звуку або плутає його.

Експериментальне дослідження проходило на базі ЗДОН №33 м.Дніпро. В педагогічному експерименті взяли участь 22 дитини раннього віку: 14 дітей – експериментальна група, ЕГ; 15 дітей – контрольна група. Шляхом проведення діагностики з використанням розроблених нами методик («Сенсорні еталони», «Чарівний мішечок», «Слухай і покажи») були отримані результати та узагальнені в таблиці 2.2.

Таблиця 2.2.

Рівні сенсорного розвитку дітей раннього віку ЕК та КГ на констатувальному етапі роботи

		Експериментальна група		Контрольна група	
	Рівень сенсорного розвитку	Рівень сенсорного розвитку, %	Рівень сенсорного розвитку	Рівень сенсорного розвитку	Рівень сенсорного розвитку, %
1	Високий	1	7%	1	7%
2	Середній	7	50%	8	53%
3	Низький	6	43%	6	40%
	Всього	14	100%	15	100%

Отримані результати свідчать про недостатній сенсорний розвиток дітей відповідно їхнім віковим нормам. Недостатніми є не лише кількісні, а й відповідно якісні показники. Загалом діти мають середній та низький рівень. Це показує, що малюки дитина здебільшого реагують на сенсорні стимули, але проявляють нестійкий інтерес; знають окремі кольори, форми, розміри, проте не завжди правильно їх називають; потребують допомоги дорослого у класифікації об'єктів; використання сенсорного досвіду в побуті та ігровій діяльності проявляється частково; у деяких спостерігається слабка або відсутня реакція на сенсорні подразники; дехто не знає основних кольорів, форм, не орієнтується у величині предметів; не виконує дії з класифікації та порівняння; не використовує сенсорний досвід у повсякденному житті. Результати констатувального етапу дослідження дітей ЕГ представлені на діаграмі (рисунок 2.1)

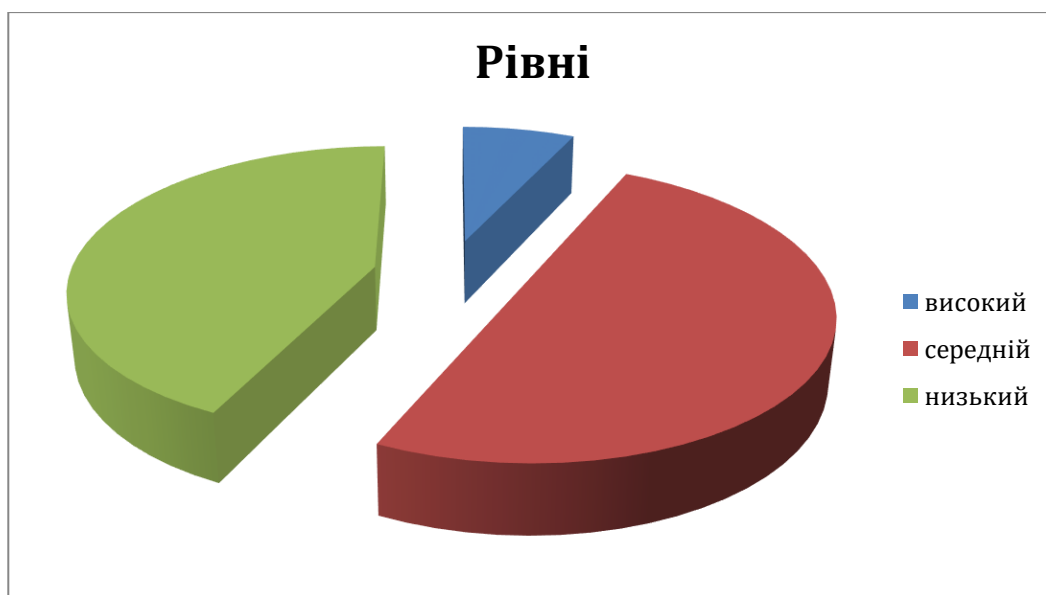

Рисунок 2.1. Рівні сенсорного розвитку дітей раннього віку ЕК на констатувальному етапі роботи

2.2 Педагогічні умови ефективного сенсорного розвитку дітей раннього віку за методом М.Монтессорі

Педагогічні умови ефективного сенсорного розвитку дітей раннього віку за методом М. Монтессорі базуються на створенні підготовленого середовища, що стимулює активне залучення органів чуття, розвиток самостійності та формування цілісного сенсорного досвіду. Важливу роль у цьому процесі відіграють спеціальні сенсорні матеріали, які дозволяють дітям досліджувати різні властивості предметів, такі як форма, вага, текстура, температура і запах. Матеріали повинні бути доступними на рівні очей і рук дитини, щоб вона могла самостійно обирати та використовувати їх у власному темпі, забезпечуючи індивідуальний підхід до навчання.

Середовище також має бути організованим та упорядкованим, сприяючи розвитку логічного мислення й систематизації сенсорних вражень. Принцип «від простого до складного» допомагає дітям поступово засвоювати нові навички, дозволяючи їм самостійно коригувати свої помилки через вбудовані елементи самоконтролю в матеріалах. Педагог у класі Монтессорі виконує роль фасилітатора, демонструючи дітям правильне використання матеріалів, спостерігаючи за їхньою діяльністю та підтримуючи атмосферу взаємоповаги, що сприяє розвитку внутрішньої мотивації.

Практичні вправи, такі як слухові циліндри, тактильні таблиці, сортування предметів за кольором і запахові банки, допомагають дітям удосконалювати свою здатність до аналізу сенсорних стимулів. Це, у свою чергу, позитивно впливає на розвиток когнітивних процесів, дрібної моторики, координації рухів і самостійного прийняття рішень. Таким чином, ефективне сенсорне навчання в системі Монтессорі сприяє не лише формуванню точності відчуттів, а й комплексному розвитку особистості дитини, допомагаючи їй краще пізнавати навколишній світ через власний досвід [108].

За результатами констатувального експерименту ми дійшли висновку, що необхідно створити систему роботи з дітьми раннього віку в сенсорній зоні з матеріалами, які сприятимуть підвищенню рівня розвитку сенсорики.

Важливим фактом є розробка і впровадження такої системи роботи щодо створення необхідних педагогічних умов в стінах традиційного дошкільного закладу. Робота на формувальному етапі дослідження розпочалась із педагогічного просвітництва батьків дітей ЕГ та поглибленого вивчення філософії і педагогіки М.Монтессорі для педагогів ЗДО, які будуть задіяні в експерименті. Така робота відбувалась шляхом проведення батьківських зборів, консультування батьків, перегляду вебінарів і майстер-класів на теми: «Педагогічна система Монтессорі: основні ідеї та принципи», «Сенсорний розвиток дітей раннього віку», «Сенсорна зона в класі Монтессорі», «Особливості використання автдидактичних сенсорних матеріалів», «Важливість використання методу спостереження в роботі з дітьми. Батьки отримали пам'ятки з рекомендаціями щодо подальшої роботи, інструкції для роботи з дітьми вдома. На сайті ЗДО була організована сторінка з усіма необхідними матеріалами, батьки і педагоги мали можливість отримувати індивідуальні консультації.

Важливою складовою стала організація розвивального середовища в групі, введення правил для всіх дітей: поважати простір іншої дитини, як домовлятися, як користуватися матеріалами та повертати їх на місце. Осередок «Сенсорика» мав окремий стелаж, на якому у вільному доступі були розміщені необхідні комплекти матеріалів. Слідуючи за принципами монтессорі-педагогіки «від простого – до складного» роботу з ними малюки розпочинали з найлегших вправ [16].

Обов'язковою умовою в роботі педагогів було постійне використання методу спостереження за дітьми раннього віку під час їх

роботи з матеріалами, аналіз та планування подальшої роботи для кожного малюка індивідуально, керуючись особливостями розвитку.

Ще однією важливою умовою стала «нова» позиція дорослого у стосунках з дитиною (вихователів і батьків). Дотримуючись філософії і педагогіки М.Монтессорі, дорослим було важко «перебудувати» себе. На початку формувального експерименту вихователів ознайомили з основними положеннями. У системі Монтессорі вчитель відіграє ключову роль у розвитку самостійності та внутрішньої мотивації дітей. Він не є традиційним джерелом знань, що нав'язує інформацію, а радше наставником, який підтримує природний процес навчання. Його головне завдання—створити умови, в яких дитина може самостійно досліджувати світ через власний досвід [19].

Однією з основних функцій педагога є спостереження без зайвого втручання. Наприклад, якщо дитина вперше намагається скласти Рожеву башту, вчитель не поспішає виправляти її помилки, а дозволяє самостійно проаналізувати пропорції і знайти правильну послідовність. Це допомагає розвитку критичного мислення та навичок самокорекції.

Окрім спостереження, важливою функцією педагога є створення підготовленого середовища. Вчитель організовує простір так, щоб усі навчальні матеріали були доступними для дитини—на низьких полицях, у визначеному порядку. Наприклад, у куточку сенсорного розвитку можуть знаходитися різні тактильні поверхні, шумові циліндри та запахові банки, які дитина може використовувати у власному темпі без втручання дорослого[16].

Наставницька роль педагога проявляється також у тому, що він демонструє, як працювати з матеріалами, але не змушує дитину їх використовувати. Наприклад, якщо малюк зацікавлений металевими вставками для письма, вчитель може показати, як обводити форми, але не буде наполягати на негайному виконанні завдання—дитина сама визначає момент готовності [19].

Поважаючи природний розвиток, педагог сприяє свободі вибору діяльності. Якщо дитина хоче кілька днів поспіль займатися лише переливанням води у практичному житті, вчитель не заважає їй у цьому, адже це свідчить про внутрішню потребу вдосконалення моторики та координації рухів. Такий підхід формує у дітей відчуття власної цінності та впевненості у власних рішеннях.

Крім того, вчитель у класі Монтессорі м'яко керує освітнім процесом без авторитаризму. Наприклад, якщо дитина залишила після себе безлад, педагог не наказує їй прибрати, а скоріше запрошує разом повернути матеріали на місце, підкреслюючи важливість порядку для комфортної роботи всіх дітей у класі. Це сприяє природному усвідомленню відповідальності, а не виконанню наказів під примусом [19].

Завдяки такому підходу діти вчаться не лише академічних навичок, а й відповідальності, критичного мислення, взаємоповаги та самостійності. Вони стають активними дослідниками світу, а не пасивними слухачами. Саме в цьому полягає головна місія вчителя в системі Монтессорі— створити умови для максимального розкриття потенціалу кожної дитини, дозволяючи їй навчатися через власний досвід.

Ще одна важлива умова – наявність авто дидактичних матеріалів у розвивальному середовищі (осередок «Сенсорика»). Сенсорні матеріали в методі Монтессорі відіграють ключову роль у розвитку дітей раннього віку, допомагаючи їм досліджувати навколишній світ через органи чуття. Вони сприяють розвитку тактильних, слухових, зорових, смакових та нюхових відчуттів, формуючи у дітей здатність до аналізу та класифікації сенсорної інформації [32].

Одним із найбільш відомих сенсорних матеріалів є Рожева башта— набір кубиків різного розміру, які дитина має скласти у правильному порядку від найбільшого до найменшого. Це допомагає розвивати зорове сприйняття розмірів, координацію рухів і просторове мислення. Крім того,

дитина самостійно усвідомлює свої помилки, порівнюючи кубики між собою, що сприяє формуванню навичок самокорекції.

Для розвитку слухового сприйняття використовуються Шумові циліндри—пари контейнерів, що видають різні звуки при струшуванні. Дитина порівнює їх, знаходить парні звуки та поступово розвиває здатність до розрізнення тональності та гучності. Це не лише тренує слух, а й удосконалює концентрацію уваги, оскільки дитина має зосередитися на тонких відмінностях у звучанні [83].

Тактильні відчуття розвиваються за допомогою Тактильних плиток (дощечок), які мають різну текстуру—гладку, шорстку, ребристу тощо. Дитина проводить руками по поверхні, порівнює відчуття та формує зв'язки між сенсорними сигналами й матеріалами, з якими вона стикається у повсякденному житті. Наприклад, після роботи з тактильними плитками дитина краще розпізнає текстуру одягу, дерев'яних поверхонь або природних елементів, таких як листя чи каміння.

Розвитку нюхових і смакових відчуттів сприяють Запахові банки, які містять різні аромати—лаванда, цитрусові, кориця, ваніль. Дитина нюхає кожен з них, запам'ятовує запахи та знаходить відповідні пари. Це не лише тренує нюх, а й допомагає асоціювати аромати з предметами чи спогадами, що розширює когнітивні зв'язки.

Практичні вправи також відіграють важливу роль у сенсорному навчанні. Наприклад, Переливання води з кухлика в кухлик допомагає дитині відчувати вагу води, її текучість та межі ємності. Сорткування предметів за кольором вчить дітей розрізняти відтінки й класифікувати об'єкти за зоровими ознаками, що в майбутньому сприятиме розвитку математичного мислення. До таких матеріалів належать Кольорові мотушки [83].

Сенсорні матеріали не лише розвивають відчуття, а й формують у дітей здатність самостійно досліджувати навколишній світ, приймати власні рішення та аналізувати інформацію. Вони сприяють гармонійному

розвитку особистості, допомагаючи дитині краще усвідомлювати свої сенсорні переживання та використовувати їх у повсякденному житті. Завдяки таким матеріалам навчання стає природним процесом, в якому дитина керує власним розвитком, отримуючи максимальну користь від свого сенсорного досвіду.

Робота з дітьми проводилась систематично, кожного дня. Батьки вчасно отримували необхідну інформацію та мали можливість вправлятися з малюками вдома.

Основними формами роботи в осередку «Сенсорика» з дітьми раннього віку були номенклатурний урок і презентація, які в методі Монтессорі відіграють ключову роль у розвитку сенсорного сприйняття, класифікації та аналізу предметів. Вони допомагають дітям не тільки розрізняти та називати властивості об'єктів, а й формувати точне словникове запас та когнітивні навички. Номенклатурний урок, або урок трьох періодів, складається з трьох важливих етапів. Спочатку педагог знайомить дитину з новим поняттям, називаючи предмети чи їхні характеристики. Наприклад, під час роботи з сенсорними таблицями кольорів педагог чітко вимовляє: «Це червоний. Це синій. Це жовтий.» Дитина сприймає інформацію, асоціюючи слово із візуальним образом. На другому етапі педагог просить дитину визначити об'єкт, запитуючи: «Покажи мені червоний. Де синій?» Це зміцнює асоціативні зв'язки та дозволяє перевірити розуміння. Останній етап — запам'ятовування, коли педагог запитує: «Що це?» Дитина самостійно називає предмети, демонструючи засвоєння знань.

Презентація в зоні сенсорики є важливим способом введення дітей у новий досвід. Вона має бути структурованою та точною. Наприклад, якщо педагог презентує звукові циліндри, він спочатку показує, як уважно тримати їх, потім демонструє спосіб струшування та прослуховування звуків. Важливо, щоб педагог не говорив зайвих слів — діти повинні зосереджуватися на сенсорних відчуттях. Після демонстрації дитина

отримує можливість дослідити матеріал самостійно, знаходити пари циліндрів, що створюють однаковий звук. Такий підхід розвиває концентрацію, аналітичне мислення та сенсорне сприйняття.

Ці методи мають значні переваги. Вони сприяють розвитку мови, розширюють словниковий запас та закладають основу аналітичного мислення. Наприклад, коли дитина працює з геометричними тілами, вона не лише навчається розрізняти форми, а й класифікує їх за розміром, об'ємністю, вагою. Важливість презентації у Монтессорі-методиці також полягає в тому, що вона дозволяє дітям самостійно відкривати знання. Дитина не отримує готових пояснень, а вчиться спостерігати, порівнювати та робити власні висновки. Таким чином, номенклатурний урок і презентація є необхідними складовими сенсорного розвитку, забезпечуючи дитині можливість глибокого засвоєння знань і формування самостійності.

В монтессорі-педагогіці зміст роботи з розвитку сенсорики у дітей 1.5-3 років представлений такими презентаціями розділами, як «Маніпуляція», що включає вправи:

Розділ I

Причинно-наслідкові зв'язки (слідкування)

1. Рух кульки по нахиленій площині.
2. Рух чоловічка по вертикальній площині.

2. Розділ II

Розвиток крупної моторики

1. Коробка з хусткою.
2. Зникаюча куля.
3. Зникаюче кільце (вертикальний напрямок).
4. Зникаюче кільце (горизонтальний напрямок).
5. Просування м'ячів у трубу.
6. Нанизування на вертикальний стрижень.
7. Нанизування горизонтальний стрижень.
8. Коробка з шухлядкою.
9. Робота з молотком.
10. Конструктор Лего.

3. Розділ III

Розвиток дрібної моторики

1. Баночка з отвором для кульок.
2. Розкладання кульок в комірки.
3. Мозаїка.
4. Фігурки для краю.
5. Лабіринт.
6. Натягування резинок.

Приклад опису презентації «Зникаюча куля»

Вік: 1,5 роки +

Матеріал: дерев'яна коробка з лотко, кулька.

Мета: формувати захват долонею, розвивати окомір, моторику; формувати уміння концентрувати увагу; розвивати координацію та контроль рухів.

Необхідні навички: вміння концентруватися, захват долонею.

Хід презентації

1. Запросіть дитину до спільної діяльності.
2. Запропонуйте дитині вибрати місце для роботи (підлога, стіл). Якщо дитина вирішила працювати на підлозі, то необхідно взяти робочий килимок і розкласти його (підготувати робоче місце).
3. Скажіть, що зараз покажете, як зникає кулька.
4. Підійдіть разом з дитиною до полиці та візьміть матеріал.
5. Поставте матеріал на робочу поверхню. В разі, якщо дитина вирішила працювати за столом, то поставте матеріал на стіл, відсуньте стілець, сядьте (якщо це низенький столик, опустіться на коліна).
6. Поставте матеріал перед собою та помилуйтеся.
7. Візьміть кульку правою рукою. Скажіть: «Це кулька».
8. Вказівним пальцем лівої руки укажіть на отвір. Скажіть: «Отвір.»
9. Опустіть кульку в отвір. Покажіть дитині емоції радості, коли кулька викотиться в лоток. Повторіть дію ще раз.

10. Запитайте дитину: «Хочеш спробувати сам?». Допоможіть перший раз опустити кульку в отвір. Спостерігайте за самостійною роботою дитини. Якщо дитина відмовиться повторити дії самостійно, покладіть кульку в лоток.
11. Подякуйте дитині за роботу (за спілкування).
12. Поверніть матеріал на місце та запропонуйте дитині брати його коли буде бажання.
13. Поверніться до килимка, згорніть його та поверніть на місце (якщо працювали на підлозі).

Точки інтересу: момент викочування кульки в лоток .

Контроль помилки: візуальний, кулька падає на підлогу.

Словник: кулька, отвір.

Додаткові вправи: банка з гумовими кульками (м'ячиками).

Візуалізація матеріалу подана на рисунку 2.2

Рисунок 2.2 Презентація «Зникаюча куля»

Також в програмі є розділ «Сенсорика», що включає вправи:

1. Прості відчуття

Розділ I Розвиток зорового відчуття (форма та розмір)

1. Площинні геометричні фігури (номенклатура).

3. Геометричне лото.
4. Об'ємні геометричні фігури (номенклатура).
5. Об'ємні геометричні фігури проекціями.
6. Коробка з геометричним отвором.
7. Сортуння за формою.
8. Рамки та вкладки «Від великого до малого».
9. Коробки-вкладки.
10. Пірамідка.
11. Мотрійка.
12. Сортуння за розміром.

Розділ II Розвиток зорового відчуття (колір)

1. Кольорові мотушки 1.
2. Кольорові мотушки 2.
3. Кольорове лото.
4. Сортуння за кольором.
5. Підбір відтінків.

Розділ III Розвиток тактильного відчуття

1. Тактильні мішечки.
2. Тканини.
3. Дошка «Гладкий та шершавий».

Розділ IV Розвиток слухового відчуття

Звукові коробки.

Розділ V Розвиток відчуття нюху

1. Коробки з запахом.
2. Діяльність в колі: «Ароматні трави»

2.Комплексні відчуття

Розділ I Розвиток баричного відчуття

Баричні мішечки .

Розділ II Розвиток стереогностичного відчуття

1. Загадкова коробка.
2. Чарівна торбинка.
3. Пазли.

Приклад опису презентації «Площинні геометричні фігури»

Вік 1,5 роки +

Матеріал: Дерев'яні дошки з отворами для геометричних фігур.
Геометричні

фігури: коло, квадрат, трикутник.

Мета: Знайомство з формами. Вчити добирати вкладки відповідно до отворів,

орієнтуючись на форму. Розвивати дрібну моторику пальців.

Співвідносити предмети за формою.

Хід презентації

- Запросіть дитину.
- Принесіть матеріал на стіл.
- Візьміть геометричну форму, захопивши держачок трьома пальцями лівої або правої руки (в залежності від того, яка рука у дитини домінуюча), і покладіть геометричну форму на стіл перед рамкою.
- Огляньте порожню рамку.
- Вказівним та середнім пальцем обведіть отвір, потім проведіть по контуру геометричної фігури.
- Розмістити геометричну фігуру в отвір.
- Запросіть дитину виконати цю вправу самостійно. Кількість повторень - за бажанням дитини.
- Коли дитина закінчила, поверніть роботу на полицю.

(Для дітей старшого віку можна використати трьох етапний урок).

Точки інтересу: Розміщувати геометричні форми у отвори.

Контроль помилок: Візуальний.

Мова: Коло, квадрат, трикутник.

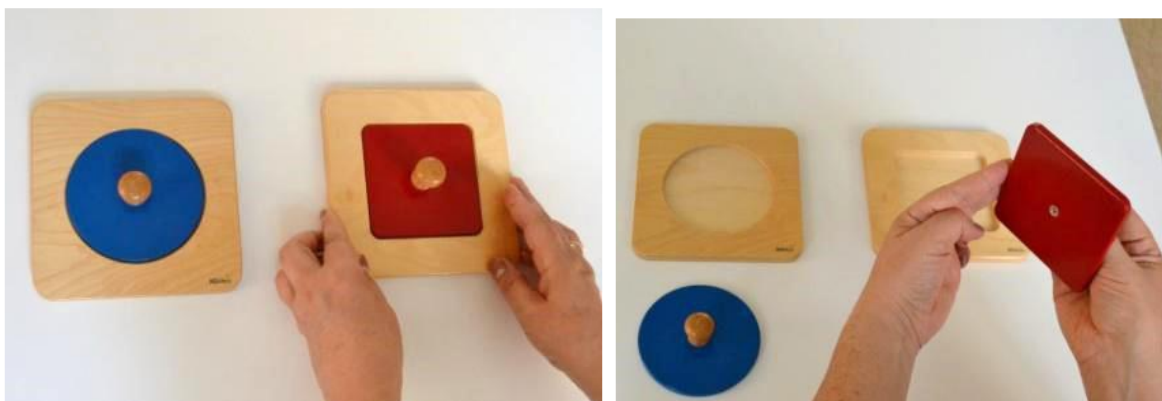

Рисунок 2.3. Презентація «Площинні геометричні фігури»

Перелік вправ та тексти презентацій з детальним описом представлені в **Додатку А**.

Для спостереження за роботою дітей пропонуємо довільну форму, приклад у **Додатку В**.

2.3 Аналіз результатів дослідження на контрольному етапі

Контрольний етап дослідження був спрямований на виявлення змін у рівні сенсорного розвитку дітей раннього віку під впливом цілеспрямованої педагогічної діяльності за методом М. Монтессорі. Порівняльний аналіз результатів констатувального та контрольного етапів дозволив оцінити ефективність впровадження ефективних педагогічних умов та системи роботи із сенсорного розвитку в умовах закладу дошкільної освіти.

Для перевірки динаміки розвитку сенсорної сфери використовувалися ті самі діагностичні методики, що й на констатувальному етапі («Сенсорні еталони» (адаптована), «Чарівний мішечок», «Слухай і покажи»):

- спостереження за діяльністю дітей під час сенсорних вправ;
- оцінка рівня розвитку органів чуття (зору, слуху, дотику, нюху, смаку);

- аналіз результатів вправ із матеріалами Монтессорі;
- педагогічне оцінювання (індивідуальні картки спостереження).

Дослідження охоплювало дві групи дітей раннього віку: **експериментальну** (де впроваджувався метод Монтессорі) та **контрольну** (заняття проводилися за традиційною методикою).

Якісні зміни в експериментальній групі. Після проведення формувального етапу виявлено позитивну динаміку в розвитку сенсорної сфери дітей експериментальної групи. Спостерігалось:

- підвищення рівня інтересу до вправ із сенсорними матеріалами;
- зростання точності диференціювання форм, кольорів, звуків;
- розвиток самостійності, зосередженості, дрібної моторики;
- збільшення обсягу сенсорного досвіду через багаторазове використання монтессорі-матеріалів.

У таблиці 2.3 наведено розподіл дітей за рівнями сенсорного розвитку після експерименту.

Таблиця 2.3

Рівні сенсорного розвитку дітей раннього віку ЕК на констатувальному та контрольному етапі роботи

		Констатувальний етап (було)		Контрольний етап (стало)	
	Рівень сенсорного розвитку	Рівень сенсорного розвитку, %	Рівень сенсорного розвитку	Рівень сенсорного розвитку	Рівень сенсорного розвитку, %
1	Високий	1	7%	6	43%
2	Середній	7	50%	7	50%
3	Низький	6	43%	1	7%

Як бачимо, частка дітей з високим рівнем сенсорного розвитку помітно збільшилась, а кількість дітей з низьким рівнем значно зменшилась.

Порівняльний аналіз із контрольною групою. У контрольній групі не спостерігалось істотних змін у структурі сенсорного розвитку. Залишилися актуальними труднощі у диференціації властивостей предметів, спостерігався нижчий рівень інтересу до сенсорної діяльності (таблиця 2.4).

Таблиця 2.4

Рівні сенсорного розвитку дітей раннього віку КГ на констатувальному та контрольному етапі роботи

		Констатувальний етап		Контрольний етап	
	Рівень сенсорного розвитку	Рівень сенсорного розвитку, %	Рівень сенсорного розвитку	Рівень сенсорного розвитку	Рівень сенсорного розвитку, %
1	Високий	1	7%	3	20%
2	Середній	8	53%	8	53%
3	Низький	6	40%	4	27%

Різниця в динаміці між ЕК та КГ групами свідчить про ефективність сенсорно-розвивального середовища, організованого за методом М. Монтесорі. Порівняльний аналіз рівнів сенсорного розвитку дітей ЕК та КГ представлено в таблиці 2.5.

Таблиця 2.5

Рівні сенсорного розвитку дітей раннього віку ЕК та КГ на контрольному етапі роботи

		Експериментальна група етап		Контрольна група	
	Рівень сенсорного розвитку	Рівень сенсорного розвитку, %	Рівень сенсорного розвитку	Рівень сенсорного розвитку	Рівень сенсорного розвитку, %
1	Високий	6	43%	3	20%
2	Середній	7	50%	8	53%
3	Низький	1	7%	4	27%

Порівняльні результати контрольного етапу дослідження в ЕГ та КГ візуалізовано на діаграмі (рисунок 2.4)

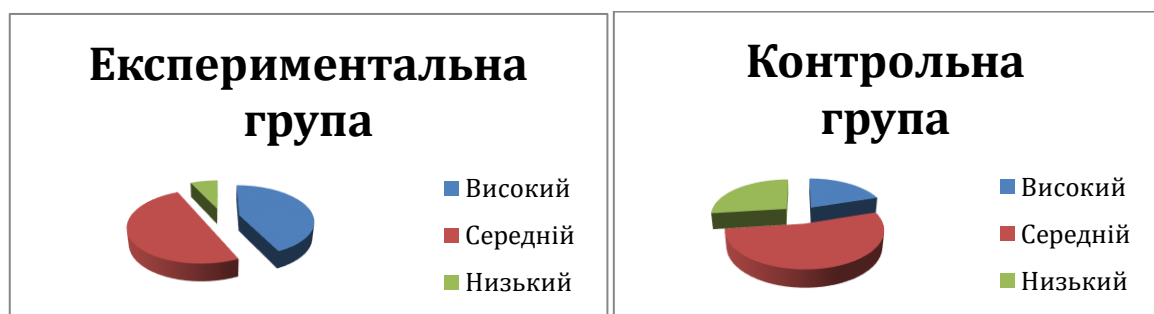

Рисунок 2.4 Прівняльні результати рівнів сенсорного розвитку дітей раннього віку на контрольному етапі

Відповідно до отриманих результатів можна зробити висновки контрольного етапу дослідження:

- методика сенсорного розвитку за М. Монтесорі виявилась ефективною для дітей раннього віку, оскільки стимулює самостійну пізнавальну активність через чуттєвий досвід;
- застосування спеціалізованих дидактичних матеріалів сприяє формуванню точніших уявлень про властивості об'єктів довкілля;

- позитивна динаміка у розвитку сенсорної сфери в експериментальній групі підтверджує доцільність впровадження монтесорі-підходу в освітній процес дітей раннього віку.

Висновки до другого розділу

У ході експериментального дослідження сенсорного розвитку дітей раннього віку за методом Марії Монтесорі було визначено критерії, показники та рівні сформованості сенсорних навичок. Констатувальний етап експерименту дозволив зафіксувати вихідний рівень сенсорного розвитку, що підтвердило необхідність створення відповідних педагогічних умов для його оптимізації. Розроблені умови, які включали організацію підготовленого середовища, застосування спеціально розроблених сенсорних матеріалів та спонукання до самостійної діяльності, сприяли активному залученню дітей у процес дослідження та освоєння нових сенсорних стимулів.

Аналіз результатів контрольного етапу експерименту показав позитивні зрушення у формуванні сенсорних навичок дітей, зокрема розвиток чуттєвого сприйняття, диференціації ознак предметів та просторової орієнтації. Зміни в рівні сенсорного розвитку підтвердили ефективність застосованих педагогічних умов, що дозволяє рекомендувати їх для широкого впровадження в практику дошкільної освіти.

Крім того, експеримент засвідчив значення самостійної діяльності дітей у процесі сенсорного розвитку. Діти, які активно взаємодіяли із сенсорними матеріалами та мали можливість власноруч досліджувати їхні властивості, продемонстрували більш високий рівень сенсорного сприйняття та глибше усвідомлення характеристик навколишнього світу. Це підкреслює важливість індивідуального підходу до кожної дитини,

забезпечення варіативності сенсорних стимулів та створення умов для автономного прийняття рішень у навчальному процесі.

Таким чином, метод Марії Монтессорі є дієвим підходом до розвитку сенсорного сприйняття дітей раннього віку, сприяючи їхній самостійності, здатності до усвідомленого навчання через власний досвід, а також формуванню більш глибокого розуміння навколишнього світу. Врахування запропонованих педагогічних умов може значно підвищити ефективність сенсорного розвитку в дошкільній освіті, створюючи сприятливе середовище для становлення компетентної та впевненої особистості дитини.

ВИСНОВКИ

У першому розділі магістерської роботи було здійснено теоретичний аналіз проблеми сенсорного розвитку дітей раннього віку та визначено особливості його реалізації в контексті педагогічної системи Марії Монтессорі. У дослідженні теоретично обґрунтовано та експериментально перевірено ефективність методики Монтессорі в процесі сенсорного розвитку дітей раннього віку. Аналіз психолого-педагогічної літератури дозволив з'ясувати, що сенсорний розвиток є одним із провідних напрямів у становленні особистості дитини раннього віку, адже через органи чуття вона пізнає навколишній світ, засвоює перші узагальнення та формує основу для розвитку мовлення, мислення і соціальних навичок.

У роботі визначено особливості формування сенсорних процесів у дітей раннього віку, зокрема наголошено на чутливості цього вікового періоду до сенсорного впливу, значенні організованого предметного середовища та ролі дорослого як посередника між дитиною і зовнішнім світом. На основі аналізу педагогічної системи Марії Монтессорі встановлено, що її методика створює оптимальні умови для розвитку сенсорики завдяки впорядкованому, спеціально структурованому середовищу та використанню унікального автодидактичного матеріалу, який активізує усі канали сенсорного сприймання.

Узагальнення наукових джерел дозволило зробити такі висновки.

1. Сенсорний розвиток є важливою складовою загального психофізичного становлення дитини раннього віку, оскільки через органи чуття вона пізнає навколишній світ, формує перші уявлення про його властивості, що є базою для подальшого інтелектуального розвитку. У зарубіжній та вітчизняній психолого-педагогічній науці проблема сенсорного виховання розглядається як один з провідних напрямів дошкільної освіти.

2. Аналіз теоретичних підходів дозволив встановити, що сенсорний розвиток дітей раннього віку здійснюється в тісному зв'язку з розвитком мовлення, мислення, дрібної моторики та емоційно-вольової сфери. Важливою умовою ефективного формування сенсорного досвіду є організація спеціального розвивального середовища, що забезпечує різноманітну стимуляцію органів чуття.

3. У межах педагогічної концепції Марії Монтессорі сенсорне виховання має системний характер. Основна увага приділяється створенню відповідно підготовленого середовища, добору спеціальних дидактичних матеріалів, які спрямовані на розвиток зору, слуху, дотику, нюху та смаку. Увага зосереджується на індивідуальному темпі розвитку кожної дитини, її самостійності у виборі матеріалу та дій.

4. Методика Монтессорі передбачає послідовне ускладнення сенсорних завдань, що забезпечує поступове формування узагальнених уявлень про властивості предметів. Сенсорне виховання в системі М. Монтессорі розглядається не лише як засіб розвитку відчуттів, а як основа пізнавальної діяльності дитини.

В педагогіці Монтессорі широко представлені дидактичні матеріали для сенсорного розвитку дітей раннього віку, за допомогою яких малюки отримують сенсорний досвід. Вправи з ними включають дві великі групи: прості відчуття і комплексні відчуття. Перша група вправ складається з розділів: розділ I Розвиток зорового відчуття (форма та розмір), розділ II Розвиток зорового відчуття (колір), розділ III Розвиток тактильного відчуття, розділ IV Розвиток слухового відчуття, розділ V Розвиток відчуття нюху. Друга група включає: розділ I Розвиток баричного відчуття, розділ II Розвиток стереогностичного відчуття.

У процесі констатувального етапу експериментального дослідження було виявлено недостатній рівень сформованості сенсорних умінь у значної частини дітей, що підтвердило необхідність цілеспрямованої педагогічної роботи. З використанням діагностичних методик «Сенсорні еталони» (адаптована), «Чарівний мішечок», «Слухай і покажи» на констатувальному етапі дослідження були визначені рівні сенсорного розвитку дітей раннього віку ЕГ. Результати показали, що високий рівень виявлено у 7% дітей, середній – у 50%, низький – у 43%. Отримані дані свідчили про недостатній загальний рівень сенсорного розвитку малюків. Отже, потрібно було розробити та апробувати педагогічні умови та систему роботи сенсорного розвитку дітей раннього віку за методом М. Монтессорі на виконання одного із завдань кваліфікаційної роботи.

З урахуванням концептуальних положень методу Монтессорі були визначені педагогічні умови, які забезпечують ефективність сенсорного розвитку: створення підготовленого розвивального середовища, індивідуалізація освітнього процесу, системне використання сенсорних матеріалів та підтримка самостійної активності дитини та система роботи з дітьми раннього віку в умовах традиційного дошкільного закладу.

Наступним етапом став контрольний зріз із визначення рівнів сенсорного розвитку в дітей раннього віку ЕГ та КГ. Таким чином було реалізоване завдання - оцінити ефективність впровадження сенсорного розвитку за методом Монтессорі в освітньому середовищі для дітей раннього віку. Визначення рівнів відбувалося із використанням діагностичних методик, які пропонувалися дітям на констатувальному етапі.

Отримані результати свідчили не лише про кількісну, а і якісну позитивну динаміку. У дітей ЕГ визначили рівні сенсорного розвитку : високий – 43%, середній – 50%, низький – 7%. Незважаючи на незмінність показника середнього рівня (50%), позитивна динаміка спостерігається в показниках високого (збільшення на 36%) та низького (зменшення на 36%)

рівнів. Показники у дітей контрольної групи суттєво не змінилися. Показники високого рівня збільшились на 13%, а низького – зменшились на 13%. Слід зазначити, що на початку експерименту показники ЕГ та КГ суттєво не відрізнялися, що свідчить про однорідність складу груп щодо рівня сенсорного розвитку дітей раннього віку. Результати контрольного етапу дослідження засвідчили позитивну динаміку в розвитку сенсорного сприймання у дітей експериментальної групи: значно зросли рівні сформованості умінь розрізняти основні властивості предметів, зокрема колір, форму, розмір, фактуру, вагу, з'явилася стійка мотивація до сенсорної діяльності, підвищилася загальна пізнавальна активність. Отримані дані підтверджують ефективність використання методу Марії Монтессорі для ефективного сенсорного розвитку дітей раннього віку, що дає підстави рекомендувати його для впровадження в практику дошкільної освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Артемова Л.В. Історія педагогіки України : підр. для студ. вищ. навч. закл. Київ : Либідь, 2006. 421 с.
2. Артемова Л. В. Колір. Форма. Величина. Число. Київ: Томіріс, 1997. 176 с.
3. Базовий компонент дошкільної освіти України (нова редакція). Дата оновлення: 12.01.2021. URL : https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2021/12.01/Pro_novu_redaktsiyu%20Bazovoho%20komponenta%20doshkilnoyi%20osvity.pdf (дата звернення : 21.07.2023).
4. Бех І.Д. Виховання особистості : підр. Київ : Либідь, 2008. 848 с.
5. Бех І.Д. Особистісно зорієнтоване виховання : наук.-метод. посіб. Київ : ІЗМН, 1998. 204 с.
6. Богущ А.М., Грама Н.Г., Лучан Н.І. Розвиток особистості дитини дошкільного віку у різних видах діяльності. Одеса : Вид. Букаєв В.В., 2013. 236 с.
7. Боднар В. І., Ільченко А. М. Психолого-педагогічні основи розвитку дітей в системі М. Монтесорі: навчальний посібник. Полтава: РВВ ПДАА, 2009. 354 с.
8. Великий тлумачний словник сучасної мови URL: <https://slovnyk.me/dict/vts/%D1%81%D0%B5%D0%BD%D1%81%D0%BE%D1%80%D0%B8%D0%BA%D0%B0>
9. Венгер Л.А. Виховання сенсорної культури дитини від народження до 6 років: книга для вихователя дит. саду. Херсон: Просвіта, 2005. 144 с.

10. Веракса М.Є., Веракса О.М Розвиток Дитини в дошкільному дитинстві : посібник для педагогів дошкільних установ. М. : Мозаїка-Синтез, 2008. 214 с
11. Гавриш Н. Середовищна модель – панацея? Ламаємо стереотипи. *Вихователь-методист дошкільного закладу*. 2019. № 5. URL : <https://emetodyst.mcfr.ua/729164> (дата звернення : 21.01.2021).
12. Гонтаровська Н.Б. Освітнє середовище як фактор розвитку особистості дитини : монографія. Київ : РВА Дніпро-VAL, 2010. 622 с.
13. Гончаренко С. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. 376 с.
14. Григор'єва Н.А. Актуальність виховання самостійності у дітей дошкільного віку засобами педагогіки М. Монтесорі. *Актуальні проблеми дошкільної та спеціальної освіти : матеріали III Міжнародних педагогічних читань пам'яті професора Т. І. Поніманської (22 жовтня 2020 р., м. Рівне)*. Рівне : VPM-ПОЛІГРАФ, 2020. С. 36–38.
15. Григор'єва Н. А. Актуальність педагогічної системи М. Монтесорі у світлі виховання самостійності в дітей дошкільного віку. *Сучасне дошкілля: актуальні проблеми, досвід, перспективи розвитку : матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (23 жовтня 2020 р., м. Ніжин)*. Ніжин : Видавництво НДПУ ім.М. Гоголя, 2020. С. 156–159.
16. Григор'єва Н.А. Використання педагогічних ідей М. Монтесорі в організації розвивального середовища в закладі дошкільної освіти. *Актуальні проблеми підготовки фахівців дошкільної освіти: проблеми, досвід, інновації : програма II Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (з міжнародною участю) (21-22 жовтня. 2021 р., м. Глухів)*. Глухів, 2021. С. 255-259.
17. Григор'єва Н.А. Включення особливої дитини в монтесорі-групу. *Соціально-освітні домінанти професійної підготовки фахівців соціальної сфери та інклюзивної освіти : збірник матеріалів V*

Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (25-26 жовтня 2023р., м. Запоріжжя). Бердянськ : БДПУ, 2023. С. 80-85.

18. Григор'єва Н.А. Використання педагогічної технології М. Монтессорі в процесі соціалізації дітей дошкільного віку. *Соціально-освітні доміанти професійної підготовки фахівців соціальної сфери та інклюзивної освіти : матеріали III Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (27-28 жовтня 2021 р., м. Бердянськ). Бердянськ : БДПУ, 2021. С. 252-256.*

19. Григор'єва Н.А. Ідеї М. Монтессорі щодо ролі і функцій педагога закладу дошкільної освіти та їх використання в умовах реформування вітчизняної дошкільної освіти. *Психолого-педагогічні проблеми сучасної школи. Умань : Візаві, 2021. Вип. 1 (5). С. 79-85.*

20. Григор'єва Н.А. Монтессорі-педагогіка в контексті сучасного вітчизняного дошкілля: актуальність і перспективність. *Тенденції розвитку дошкільної освіти: молодь і наука : тези доповідей II Всеукраїнської науково-практичної конференції (з міжнародною участю) (16 квітня 2021 р., м. Київ). Київ : НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2021. С. 102-104.*

21. Григор'єва Н.А. Особливості сучасного дитинства та їх вплив на розвиток дитини. *Дошкільна освіта: теорія, методика, інновації : матеріали V Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (26 вересня. 2022 р., м. Луцьк). Луцьк : ВНУ ім. Лесі Українки, 2022. С. 63-66.*

22. Григор'єва Н.А. Реалізація педагогічних ідей М. Монтессорі в практиці зарубіжних і вітчизняних закладів дошкільної освіти. *Перспективи та інновації науки. Педагогіка. Київ, 2023. Вип. 13 (31). С. 121-131.*

23. Грядовкіна Ж. Методика Марії Монтессорі в освітньому процесі дошкільного закладу. *Вихователь-методист дошкільного закладу. 2011. № 8. С. 15-20.*

24. Грядовкіна Ж. Співпраця дошкільного закладу і сім'ї за системою Монтессорі. *Вихователь-методист дошкільного закладу*. 2012. № 3. С. 16-19.
25. Грядовкіна Ж., Решетняк О. Через дію до пізнання. Монтессорі-підхід до організації предметно-маніпулятивної діяльності малюків. *Дошкільне виховання*. 2016. № 1. С. 15–19.
26. Державний стандарт дошкільної освіти: особливості впровадження : навч.-метод. посіб. / упоряд. О.Г. Косенчук., І.М. Новик, О.А. Венгловська, Л.В. Куземко. Харків : Ранок, 2021. 240 с.
27. Дитина: програма виховання і навчання дітей від двох до семи років/ Г.В. Беленька, Є.В. Белкіна, О.Л. Богініч [та ін.] 3-тє вид., доопрац. та доповн. Київ: Київський університет ім. Бориса Грінченка, 2016, 304 с.
28. Дитина у сучасному соціопросторі : навч. посіб. / Т.О. Піроженко та ін. ; за ред. Т.О. Піроженко. Кіровоград : Імекс ЛТД, 2014. 272 с.
29. Дичківська І.М. Індивідуальне виховання дітей дошкільного віку в педагогічній спадщині М. Монтессорі : автореф. дис. ... канд. пед.наук : 13.00.01 Одеса, 1996. 24 с.
30. Дичківська І.М. Інноваційні педагогічні технології : навч. посіб. 3-тє вид., випр. Київ : Академвидав, 2015. 304 с.
31. Дичківська І.М. Педагогіка М. Монтессорі: виклики сучасності : монографія. Рівне : Волинські обереги, 2016. 384 с
32. Дичківська І. М. Педагогіка М. Монтессорі: виклики сучасності : монографія 2-ге вид., доп. Рівне : Волинські обереги, 2022. 384 с.
33. Дичківська І.М., Поніманська Т.І. М. Монтессорі: теорія і технологія. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2006. 304 с.
34. Дудник Н. Сучасні технології дошкільного виховання: курс лекцій. Дрогобич : Видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2013. 208 с.

35. Дуткевич Т.В. Дитяча психологія : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2012. 424 с.
36. Дуткевич Т.В. Дошкільна психологія : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2007. 392 с.
37. Енциклопедія педагогічних технологій та інновацій / автор-укладач Н.П. Наволокова. Харків : Основа, 2012. 176 с.
38. Жебровський Б. Марія Монтессорі і українська освіта ХХ–ХХІ століття. *Вихователь-методист дошкільного закладу*. 2011. № 8. С. 4–9.
39. Жебровський Б. Найсучасніша класика. *Дошкільне виховання*. 2014. № 8. С. 2–5.
40. Жебровский Б. Марія Монтессорі і українська освіта ХХ–ХХІ століття : ювіл. вип. / упоряд. В. Горюнова та ін.; за заг. ред. Б. Жебровського. Київ, 2007. С. 3–9.
41. Заболотна О. Альтернативні школи Марії Монтессорі як джерело переосмислення освітньої традиції. *Наукові записки. Серія : Педагогічні науки*. Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2013. Вип. 122. С. 140–147.
42. Іванюк Г.І. Актуальні ідеї Марії Монтессорі щодо розвитку особистості дитини дошкільного віку. *Молодий вчений*. Одеса, 2019. № 7 (71). С. 248–252.
43. Ільченко А.М. Ідеї раннього розвитку і вільного виховання дітей з обмеженими розумовими можливостями у педагогічній спадщині М. Монтессорі : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.03. Київ, 2007. 196 с.
44. Ільченко А.М. Філософські аспекти гуманістичної педагогіки Марії Монтессорі. Дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі : наук.-метод. збірник. Київ : Науковий світ, 2006. Вип. 7. С. 27–30.
45. Історія дошкільної педагогіки : хрестоматія / упоряд. З.Н. Борисова, В.З. Смаль. 2-ге вид., доп. Київ : Вища школа, 1990. 423 с.

46. Кабельнікова Н.В. Особливості системи сенсорного виховання дітей дошкільного віку в аспекті педагогіки Фрідріха Фребеля. Актуалізація педагогічних ідей Фрідріха Фребеля в сучасному просторі освіти: [мат. Міжнародного науково-практичного семінару]. / заг. ред. О.Є. Анісімова . Херсон: Айлант, 2016. С. 7-9.
47. Калуська. Л., Отрощенко М. Інновації в дошкіллі. Програми, технології, проекти, ідеї : посіб. на доп. дошк. працівникам. Тернопіль : Мандрівець, 2010. 376 с.
48. Калуська Л.В. Комплексна програма розвитку, навчання та виховання дітей дошкільного віку «Соняшник». Тернопіль : Мандрівець, 2014. 144 с.
49. Каньоса Н.Г. Теорія та методика співпраці ДНЗ з родинами : навч.-метод. посіб. / автор-упоряд. Н.Г. Каньоса. Кам'янець-Подільський : КПНУ, 2015. 121 с.
50. Касіян Т.В. Сенсорне виховання дітей 4-5 років засобами дидактичної гри: автореф. кваліф. роб. К.: 2020. URL: http://lib.ndu.edu.ua/dspace/bitstream/123456789/2658/1/%D0%9A%D0%B0%D1%81%D1%96%D1%8F%D0%BD%D0%BC%D0%B0%D0%B3%D1%96%D1%81%D1%82%D0%B5%D1%80%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0_2020.pdf
51. Каташинська І.В. Трансформація моделей альтернативної освіти (на прикладі школи М. Монтесорі). *Наукові записки НПУ ім. М.П. Драгоманова : педагогічні та історичні науки*. Київ, 1999. Ч. 1. С. 32-43.
52. Кононко О.Л. Картина світу сучасного дошкільника. *Вихователь-методист дошкільного закладу*. 2014. № 1. С. 10-18.
53. Кононко О.Л. Психологічні основи особистісного становлення дошкільника : автореф. дис. ... д-ра псих. наук : 19.00.07. Київ, 2001. 37 с.
54. Кононко О.Л. Психологічні основи особистісного становлення дошкільника (системний підхід) : монографія. Київ : Стилос, 2000. 336 с.

55. Кононко О.Л. Соціально-емоційний розвиток особистості (в дошкільному дитинстві) : навч. посіб. Київ : Освіта, 1998. 255 с.
56. Кононко О. Л. Я сам. Київ : Рад.шк., 1983. 97 с.
57. Короткий енциклопедичний словник зарубіжних педагогічних термінів / за ред. І.Г. Тараненко, Б.Ф. Мельниченко, Г.В. Степенко. Київ : ІСДО, 1995. 68 с.
58. Концепція освіти дітей раннього та дошкільного віку : Національна академія педагогічних наук України. Київ : ФОП Ференець В.Б. 2020. 44 с.
59. Котирло Т.В., Щербина Д.В. Освіта і просвіта батьків, членів родин : практ. посіб. Київ : ІПОД імені Івана Зязюна НАПН України, 2019. 219 с.
60. Кошіль О.П. Освітнє середовище дошкільного навчального закладу: генеза та сутнісний зміст поняття. *Освітологічний дискурс*. 2017. № 3-4. С. 150-162. URL : http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&S21P03=FILA=&S21STR=osdys_2017_3-4_14 (дата звернення : 05.09.2022).
61. Кошіль О.П. Підготовка майбутніх вихователів до проектування освітнього середовища закладу дошкільної освіти : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Київ, 2021. 309 с.
62. Кривоніс Л. М. Сенсорний розвиток: з досвіду роботи. 5–6 (7) років Харків: Ранок, 2012. 256 с.
63. Кривоніс Л. М., Дроботій О. Л., Ачкасова В. М. Сенсорний розвиток: з досвіду роботи. 3–4 роки. Харків: Ранок, 2012. 240 с.
64. Крутій К. Освітній простір дошкільного навчального закладу. Запоріжжя, 2009. 317 с.
65. Крутій К. Педагогіка Марії Монтесорі: руйнуємо міфи. *Дошкільне виховання*. 2020. № 10. С. 16-20.

66. Левківський М.В. Історія педагогіки: навч. посібник, 4-е вид., К.: Центр учбової літератури, 2011. 190 с.
67. Лисенко Н.В., Кирста Н.Р. Педагогіка українського довкілля: навч. посіб. Ч. 2. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2010. 360 с.
68. Методичні рекомендації до Базового компонента дошкільної освіти (Державного стандарту дошкільної освіти), 2021 р. 59 с. URL : <https://mon.gov.ua/ua/npa/shodo-metodichnih-rekomendacij-do-onovlenogo-bazovogo-komponenta-doshkilnoyi-osviti> (дата звернення : 21.08.2023).
69. Михальчук Т. Філософські аспекти педагогічної системи Марії Монтессорі. *Вихователь-методист дошкільного закладу*. 2011. № 8. С. 10-14.
70. Михальчук Т. Як відрізнити справжню Монтессорі-групу від несправжньої: пам'ятка для батьків та педагогів. *Дошкільне виховання*. 2014. № 8. С. 34- 38.
71. Міленіна П. Сенсорний розвиток дитини дошкільного віку: сутність педагогічної технології М. Монтессорі. Вересень: науково-методичний, інформаційно освітній журнал. 2020. Том 3 № 1. С. 118-125. URL: <https://september.moippo.mk.ua/index.php/sept/article/view/67>
72. Монтессорі М. Метод наукової педагогіки, застосований до дитячого виховання в Будинках дитини. Історія дошкільної педагогіки : хрестоматія / упоряд. і авт. вступ. нарисів З.Н. Борисова, В.З. Смаль. Київ : Вища школа, 1990. С. 107–121.
73. Монтессорі М. Освіта і мир. Київ : ТОВ 7 БЦ, 2023. 166 с.
74. Павелків Р.В., Цигипало О.П. Дитяча психологія : навч. посіб. для самостійної роботи студента. Київ : Академвидав, 2011. 376 с.
75. Павелків Р.В., Цигипало О.П. Психодіагностичний інструментарій в умовах дошкільного закладу : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури Піроженко Т.О. Особистість дошкільника: перспективи розвитку : наук.-метод. посіб. Тернопіль : Мандрівець, 2010. 140 с.

76. Пілюгіна Е. Г. Сенсорні здібності малюка. Розвиток сприйняття кольору, форми та розміру в дітей від народження до трьох років / пер. з рос. мови Е. Г. Пілюгіна. Харків: Ранок, 2007. С.1–3.
77. Пінчук І.В. Сенсорний розвиток дітей середнього дошкільного віку в умовах закладу дошкільної освіти та сім'ї: кваліфікаційна робота, 2020. 128 с.
78. Піроженко Т.О. Психологічний супровід інноваційно-освітніх технологій в дитячому садку : навч.-метод. посіб. Тернопіль : Навчальна книга. Богдан, 2006. 48 с.
79. Піроженко Т.О. Психолого-педагогічне просвітництво батьків дітей раннього та дошкільного віку. Наукова доповідь загальним зборам НАПН України 19 листопада 2021 р. Вісник НАПН України, 2021. № 3(2). URL : <https://visnyk.naps.gov.ua/index.php/journal/article/view/224> (дата звернення : 02.08.2023), 2013. 296 с.
80. Поніманська Т.І. Дошкільна педагогіка : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ : Академвидав, 2006. 456 с.
81. Прибильська Н. Організація роботи педагога за методом спостереження у педагогічній системі Марії Монтесорі. *Вихователь-методист дошкільного закладу*. 2011. № 8. С. 21-27.
82. Прибильська Н.В. Метод спостереження – основний інструмент роботи вчителя Монтесорі. Вісник Асоціації Монтесорі-вчителів України : зб. наук. пр. / упор. В.З. Горюнова, Т.П. Михальчук. Київ : Школяр, 1999. Вип. 4. С. 34-38.
83. Прибильська. Н., Проценко Н. Сенсорне виховання в педагогіці Монтесорі. *Дошкільне виховання*. 2014. № 8. С. 9–11.
84. Про дошкільну освіту : Закон України від 11.07.2001 р. № 2628-III. Дата оновлення 31.03.2023. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2628-14#Text> (дата звернення : 25.07. 2024).

85. Програма розвитку дитини дошкільного віку «Українське дошкілля»: Білан О.І., Возна Л.М., Максименко О.Л. [та ін.]. К., 2013. 264 с.
86. Програма розвитку дітей старшого дошкільного віку «Впевнений старт», Київ. 2010.
87. Програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі» (нова редакція). У 2 ч.: Аксьонова О.П., Аніщук А.М., Артемова Л.В. [та ін.]; наук. кер. Кононко О.Л. К.: Київ: ТОВ «МЦФЕР - Україна», 2014. 204с.
88. Про організовану і самостійну діяльність дітей у дошкільному навчальному закладі : інструктивно-методичні рекомендації : Лист Інституту інноваційних технологій і змісту освіти № 1.4/18-3082 від 26.07.10 р. URL : <https://osvita.ua/legislation/doshkilna-osvita/9091/> (дата звернення : 26.07.2023).
89. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. Дата оновлення 02.07.2023. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення : 25.07.2023).
90. Пряженцева Т. Монтессорі-заклад: досвід організації діяльності. *Дошкільне виховання*. 2014. № 8. С. 6-8.
91. Родненко М.Є. Монтессорі-освіта: актуальність, тенденції та перспективи розвитку. *Педагогічні науки : теорія, історія, інноваційні технології* : зб. наук. праць. Суми : СумДПУ, 2016. № 10 (64). С. 279–290.
92. Розлуцька Г.М. Взаємодія соціальних інститутів у вихованні дітей : навч.-метод. посіб. Ужгород : Говерла, 2018. 114 с.
93. Розумне виховання сучасних дошкільнят : навч.-метод. посіб. / за ред. Н.В. Гавриш. Київ : Видавничий дім «Слово», 2015. 175 с.
94. Русова С. Вибрані педагогічні твори: У 2 кн. Кн. 1/ за ред. Є.І. Коваленко. К.: Либідь, 1997. 272 с.
95. Тарасова О. С. Сенсорний розвиток дітей раннього віку. Харків: Основа, 2014. С. 10–14.

96. Технологія саморозвитку (М. Монтессорі). Освітні технології : навч.-метод. посіб. / за заг. ред. О.М. Пехоти. Київ : А.С.К., 2003. С. 58-69.
97. Тимошенко О. Розвивальне середовище за Монтессорі-системою. *Дошкільне виховання*. 2002. № 5. С. 14-15.
98. Улюкаєва І.Г. Історія дошкільної педагогіки : підр. Київ : ВД «Слово», 2016. 424 с.
99. Улюкаєва І.Г. Світовий процес розвитку дошкільної освіти та його вплив на становлення вітчизняної теорії і практики (XIX – початок XX ст.). Інноватика у вихованні : зб. наук. пр. / упоряд. О.Б. Петренко; редкол. О.Б. Петренко та ін. Рівне : РДГУ, 2018. Вип. 7. С. 222-232.
100. Улюкаєва І.Г. Становлення і розвиток дошкільної педагогічної освіти в Україні (1905-1941. рр.) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Київ, 1993. 18 с.
101. Урунтаєва Г.А. Дошкільна психологія : навч.посіб. для студ. середн. пед. установ. 5-е вид, стереотип. М. : Академія, 2001. 336 с.
102. Філософія: словник термінів та персоналій / упоряд. В.С. Бліхар та ін. Київ : КВІЦ, 2020. 274 с.
103. Фіцула М.М. Педагогіка : навч. посіб. 2-ге вид., випр., доп. Київ : Академвидав, 2007. 560 с.
104. Хілтунен О. Одинадцять міфів педагогіки саморозвитку або неупереджена прогулянка Монтессорі-школою. Українська освіта. Чому Монтессорі? / за заг. ред. Б.М. Жебровського; упор. і літ. ред. Г.П. Марченко. Київ : КМПУ ім. Б.Д. Грінченка, 2003. С. 17-22.
105. Хопта С.М. Педагогічні ідеї Марії Монтессорі в контексті сучасного освітнього простору. *Інноваційна педагогіка*. 2020. Вип. 28. С. 48-51.
106. Хрестоматія з історії дошкільної педагогіки : навч. пос. / упоряд. З.Н. Борисова, В.У. Кузьменко; заг. ред. З.Н. Борисової. Київ : Вища школа, 2004. 512 с.

107. Чепіль М., Дудник Н. Педагогіка Марії Монтессорі : навч. посіб. Київ : ВД «Слово», 2017. 272 с.
108. Чепіль М., Дудник Н. Педагогічні технології : навч. посіб. Київ : Академвидав, 2012. 222 с.
109. Чопик Ю. Авторська система Марії Монтессорі в рецепціях українських учених. Zbor raportow naukowych «Aktualne naukowe problemy Rozpatrzenie, decyzja, praktyka» czesc 3. Wroclaw, 29.06-30.06.2014 r. : zb. Raportow naukowych. Wroclaw, 2014. С. 7-10.
110. Чуб Н.В. Довідник для батьків дошкільників. Психологія дитини від А до Я : навч.-метод. посіб. Харків : Веста, 2007. 160 с.
111. Шапар В. Сучасний тлумачний психологічний словник. Харків : Прапор, 2007. 640 с. URL : [Сучасний тлумачний психологічний словник : Шапар В.Б. : Free Download, Borrow, and Streaming : Internet Archive](#) (дата звернення : 20.07.2023).
112. Шаповалова О.В. Роль сім'ї у дошкільній освіті: теорія і практика : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів. Суми : ДПУ імені А.С.Макаренка, 2019. 225 с.
113. Grigorieva N.A., Fedorova S.O., Honchar N.P. Innovation of preschool education: foreign practices and domestic experience of their implementation. Prospects and innovations of science. Series Pedagogy . Kiev : Publishing Group «Scientific Perspectives». 2021. Issue № 5. Part 5. Pp. 36-47.
114. Montessori M. Education for people. Montessori Padagogik heute. Frankfurt a. M. : Fischer. 1992. 160 p.
115. Montessori M. The Child in Family. Chicago, Illinois : Henry Regnery Co. 1970. 140 p.